

MONDROSTAN LOZAN'A KADAR TÜRK SİYASETİ

Yazan: Roderic H. Davison

Çeviren: Dr. Mine Erol

1918'de mağlub olan Devletlerden yalnız Türkiye kendi hakkında verilen kararı bir kaç yıl içinde tersine çevirmeğe ve yeni bir sulh anlaşması için müttefik Devletlerle eşit şartlarla müzakereye girişmeğe muaffak oldu. Türkiye, ne Çekoslavakya gibi Müttefiklerin zaferinden faydalanan ne de Almanya ve Rusya gibi gelişip kuvvetlenmesi baklenilen doğuştan büyük bir Devlet değildi. Yabancı kontrolleri silkip atarak Uluslar arası elverişli bir durum sağlamak uğrunda Türkiye mücadelesi Müslüman memleketler arasında da emsalsizdi.

Bu başarıya ulaşan, İstanbul'daki Sultan VI Mehmet'in Osmanlı Hükümeti Değildi, fakat yabancı işgal ve taksimine karşı direnme hareketi olarak Anadolu'da başlayan yeni ve milliyetçi bir hükümetti. Hem Sultanın hükümeti hem de yabancı Devletlerle uğraşma durumunda olan Türk Milliyetçileri, ilk evvela Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk cemiyetinden Heyet-i Temsiliye olarak ve sonra 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan, Büyük Millet Meclisi hükümeti olarak teşkilatlandılar. İsimdeki her değişiklik, milliyetçi hareketin tesirli bir hükümet haline gelmesinde bir merhaleyi ve uluslar arası mevkiinde ileri doğru bir adımı temsil ediyordu. Cumhuriyet ilan edildiği zaman, yeni Milli Devlet, bağımsız ve barışçı bir dış siyaset için diplomatik esasları zaten vücuda getirmiş bulunuyordu.

Baştan beri Mustafa Kemal (Atatürk (1) milli hareketin ruhu ve önderi idi. Osmanlı ordusu'nun muhtelif cephelerinde özellikle 1915'te Gelibolu'nun müdafaaasında seçkin bir subay olarak hizmet etti. Savaş tecrübesi ona, Türkiye üzerindeki Alman nüfuzunu fena telakki etmeyi ve her hangi yabancı Devletin tahakkümüne karşı durmayı öğretmişti. 1918 Ateşkesi sırasında Suriye cephesine kumanda eden Mustafa Kemal coğrafi ve etnolojik bakımdan Türk addettiği toprakların yabancı işgaline teslim edilmesine karşı koydu (2). O, bu sıralarda bir çokları subay sınıfından olan aydın Türkler arasında alışılmış olmayan bir nevi batı tarzında bir milli şuuru geliştirdi. Henüz kırk yaşında bile yokken, askerlikte ve teşkilatçılıkta şüphe götürmez bir kabiliyet gösterdi. Hezimete uğramış Osmanlı Hükümeti ile de sıkı ortaklıkta bulunmaktan kaçındığından ve bu hükümetin askeri lideri Enver Paşa ile bozuşmuş olduğundan beri, kendisi yeni milliyetçi hareketin liderliğine hemen hemen ideal şekilde uygundu.

- (1) Modern Türkiye'de şahıs isimleri değişmez bir karışıklık kaynağı arz eder. Burada onlar, Türkçe imlası ile ve lüzum halinde ızahlı notlarla verilecektir. 1934'te çıkan bir Türk kanunu bütün vatandaşları soy adı almağa mecbur etti. Ondan önce pek az Türkün soy adı vardı. Yeni isimler, mümkün olan her yerde parantez içinde gösterilecektir, fakat bu isimler sözü edilen devre içinde bilinmediğinden, metinde kullanılmayacaktır. Mustafa Kemal'e Meclis tarafından Atatürk soy adı verilmiştir.
- (2) Bâk Jean Deny, "Souvenirs du Gazi Mustafa Kemal pacha", Devue des études Islamiques (1929), Cahieres, 1 to 3, passim. savaş ve ateşkesin ilk zamanları hakkında.

Mağlubiyeti tersine çevirmede ve taksime mani olmada başarıya ulaşmak için Mustafa Kemal, ilk evvela yabancı işgallere karşı askeri bir direniş kurmağa ve savaş açmağa mecburdu. Mücadele'nin yanı sıra çok defa ehemmiyetsiz addolunan fakat daha az başarılı olmayan bir siyasi kampanya yer aldı. Askeri faaliyetlerin yanı sıra onlara yardım eden ve sonuçlarının Uluslar arası taahhüdünü mümkün kılan kurnazca bir dış siyaset olmasa idi, 1919-1922 yıllarındaki askeri zaferin meyvaları asla toplanmış olmayacaktı. Dış siyasetin esasları basit idi. -Türkler için bağımsız hükümler bir Türkiye yaratmak. Mustafa Kemal ve arkadaşları için bu, sadece toprak bütünlüğü anlamında değil fakat Osmanlı idaresi altında yabancıların yararlandıkları ve göze çarpan bir şekilde kötüye kullandıkları adalet, vergi ve ekonomi ile ilgili imtiyazlar gibi bütün toprak haklarının tamamıyla kaldırılması anlamına geliyordu. Toprak bütünlüğü ve Devlet içinde Türk hâkimiyetinin tamlığına verilen önem monoton görülecek kadar sabitti. Fakat, Mustafa Kemal'in siyaseti sadece gayelere erişilmekle anlaşılabilir.

Onun siyaseti, savaş sonu durumunun meydana getirdiği mümkün olan her menfaatten faydalandı. Britanya, Fransa ve İtalya arasındaki siyasi anlaşmazlık ve Batı Devletlerini Rusya'dan ayıran büyük uçurumdan faydalanmak için elinden geleni yaptı. Bazen Türk davranışı bu anlaşmazlığın artmasına yardımcı oldu. Mustafa Kemal sıra ile Rusya ve Batı ile veyahut aynı zamanda ikisi ile müzakereye girişecekti. Bir taraftan kazanılan her hangi menfaat, diğerleri ile yaptığı pazarlıkta kendisini daha kuvvetli yaptı. Zamanla bir Devleti değerine düşürerek Türk Devletini kurtarmağa çalışan Mustafa Kemal 19. yüzyıl da Osmanlı Diplomatlarının en gözde erbabı gibi göründü. Mamafî arada mühim bir fark vardı. Osmanlı siyaseti, tek cinsten olmayan ve çöken İmparatorluğu devam ettirmek için sonuna kadar Avrupa Devletleri arasındaki kavgalardan faydalanmağa çalışmıştı. Milliyetçiler ise, daha başlangıçtan itibaren gayelerini, sadece çoğunlukta Türk olan yerler üzerinde tam bir hakimiyet ve kontrolü muhafaza etmek için sınırlandırdılar. Milliyetçi siyaset, mümkün olan bütün vasıtaları bu sınırlandırılmış, fakat hemen hemen hiç değişmez amaçların gerçekleştirilmesi için kullandı. Onların çalışma metodu, ancak 1919'da milliyetçi dış siyasetin kurulmasından 1923'te Lozanda diplomatik alanda kazanılan zafere kadar cereyan eden olayların gözden geçirilmesi ile anlaşılabilir (3).

- (3) Türk Arşivindeki vesikaların ve önderlik eden diplomatların mühim hatıralarının eksikliğinden dolayı, Türk siyasetinin bilhassa çetin ve tekkerrür eden karışıklığın ilk yıllarının tam bir hikayesini yazmak mümkün değildir. Çok az bilgi siyasi formülün doğru amelîyesi üzerinde veyahut merkez ile siyaseti icra etmek için vazifelendirilmiş diplomatlar arasındaki haberleşmede elverişlidir. Genel olarak Türk dış siyasetinin gelişmesini tetkike çeşitli kitaplarla teşebbüs edilse hiç biri tamamiyle tatminkar değildir. Hepsî siyasi ayrıntı ve vesika şahitliğinden mahrumdur. Bunlar arasında en faydalıları şu üç tezdîr: Frédéric Abélous, L'evaluation de la Turquie dans ses rapports avec les étrangers (Toulouse, 1928), bu Ankara'ya karşı olmadan ziyade ekseriyetle kapitülasyonlar üzerinde idi; S. reşat Sağay'la nouvelle turquie et la communauté internationale (Strasbourg, 1936), dış siyasetin oldukça iyi bir özetî; Edward R. Vere-Hodge, Turkish foreign policy 1918-1948 (Ann Arbor, 1950), 1923 üzerinde durdu. Kurt Ziemke, Die Neue Türkei, 1914-1929 (Stuttgart, 1930) bu belki de en iyi genel bir tertip idi. Arnold J. Toynbee, The western Question in greece and Turkey, ikinci ilave (London, 1923) iyi bir zemin arzeder mamafî siyaset onun merkezi teması değildir. Bunların arasında en faydalısı en hayal kırıcı etüd Yusuf Hikmet (Bayur'un) Yeni Türkiye Devletinin harici siyasetidir. (İstanbul, 1934), kaynaklar arasında mütekerre devri için Babıali Arşivi, Temsilciler Meclisi ve Dış İşleri dosyalarının listelerini yapar fakat bu kaynaklardan çok az vesika gösterir ve siyasetin formüle edilmesinde ve icrası hakkında çok az ayrıntı verir.

Osmanlı Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) 30 Ekim 1918'de Mondros ateşkesini (4) imzaladığı zaman, İmparatorluğun bir çok Arap bölgeleri zaten Arap ve İngiliz kontrolü altında idi. Ateşkes maddeleri, boğazları Müttefiklere açtı ve bundan başka Müttefiklerin emniyeti tehlikeye düşerse her hangi bir stratejik bölgeyi işgal etmelerine müsaade etti. İç düzen ve hudut gözetlemesi için lazım olan birliklerden maada Osmanlı ordusu terhis edilecekti. Hemen ondan sonra Müttefik donanması İstanbulda demirledi, ve Müttefiklerin yüksek komiserleri oraya yerleştiler. İngiliz kuvvetleri sadece Çanakkale kalelerini işgal etmekle kalmadı fakat Türk kumandanlarının beyhude protestolarına rağmen Musul eyaletine girdi (5). Müttefik ateşkes kontrol subayları ve askeri birlikleri Anadolu'nun muhtelif illerini işgal ederken, Fransız alayları da sonradan Suriye ve Kilikya'da İngilizlerin yerini aldı. Rusya'nın çökmesi, Gürcistan, Azerbeycan ve Ermenistan'a bağımsız devletler olarak kurulma fırsatını verdiği Kafkasya'da İngiliz kuvvetleri bulunuyordu. 1918 lerde ta Baküya kadar ilerleyen Osmanlı orduları bu bölgeden ve Türkiye ile birleşmek için rey kullanan Kars, Ardahan, Batum illerinden çekilmeli idi (6).

Osmanlı İmparatorluğu üzerinde ismen mevcut olan egemenlik hâla İstanbul'daki Danat Ferit Paşa Kabinesi tarafından icra ediliyordu. Mamafî o Milliyetçi Türklere, fazlasıyla İngiliz taraftarı ve hemen hemen tamamıyla yüksek komiserlerin kölesi gibi görünüyordu. Halihazırda örgütlenmiş bir milliyetçi hareket yoktu, fakat daha ziyade İtalyanlar, Balkan İttifakı ve Müttefiklerle 1911'den beri döğüşen İmparatorlukta bir savaş yorgunluğu mevcuttu. İlk evvela Müttefik kontrol subayları Türk askerini terhis etmek te fazla güçlüğe uğramadılar. Aydın Türklerin bazıları vatanlarını Amerikan Mandası altına sokarak kurtamağı umut ettiler. Koyu bir milliyetçi hareket, Müttefiklerin şiddet kullanmasına kadar ortaya çıkmadı. 1919 Nisanının sonuna doğru İtalyan askerleri güney-batı Türkiyesinde bir toprak ele geçirmek gayreti ile Antalya'ya çıktılar. Burası St. Jean de Maurienne gizli antlaşması ile onlara vaat edilmişti. Bu durum, 15 Mayıs'ı müteakiben Yunan askerlerinin İzmir'e çıkışları karşısında milliyetçilerin gösterdiği tepkiden çok daha az bir tepki ile karşlandı.

Ortadoks nüfusun hâla fazla olduğu Batı Anadolu'nun münbit arazilerinde Bizans hakimiyetini tekrar ele geçirmek isteyen Yunan başvekili Venezilos'un arzusuyla olan Paris'teki Yüksek Meclis ve Lloyd George'un öldürücü rızası olayların patlak vermesine sebep oldu. Mondros koşullarına göre müttefik işgali olmaz lazım gelirken hakikatte karaya çıkanlar halis Rumlardı. Esasen Sultanın ikinci sınıf tebası olarak kabul edilen bir tâbi azınlık grubunun memleketi veyalutta memleketinin bir kısmını hükmü altına alması Anadolu Türkleri için fekalade gurur kırıcı idi. Doğu Anadolu'da hâla var olduğu gibi os-

(4) Eliot G. Mers, Modern Turkey (New York, 1924), s. 624-626 daki metin.

(5) Burada Tür subayları Mustafa Kemal gibi, İngilizlerle yedi sene ihtilafa sebep olacak ateşkes hududunu ellerinde tutmağa çalıştılar. La Question de Mossoul de la signature du traité d'armistice de Mondros... au ire (sic) deki Türk vesikaları Mart 1925 (İstanbul, 1925), s. 8-73.

(6) Çiçerin zaman Bakü ilerleyişini ve plebisiti protesto etmişti. Degras, I, 83, 102, 109, 110, 120-121.

manlı ordusuna ait organize edilmiş unsurların bulunmadığı yerlerde yerel milliyetçi direnç grupları meydana çıktı. Yunanlıların kara'ya çıkmasından dört gün sonra Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gelmesi ile böyle grupları, bir ordu, fiili bir hükümet ve dış siyaseti meydana getirecek olan milli hareketle birleştirecek zorlu bir ameliyeye başlandı. 1919 baharında Mustafa Kemal Erzurum ve Sivas'taki üçüncü orduya müfettiş tayin edildiği zaman İstanbulda bulunuyordu ve Osmanlı İmparatorluğunu yeniden diriltmeğe çalışıyordu. Müttefiklerin kontrol ettiği payitahtı mümkün olduğu kadar çabuk terk etti ve bir daha Cumhuriyetin ilanından sonraya kadar dönmedi. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basması Türk menkibesinde Milliyetçi hareketin başlangıcı kabul edildi.

Mustafa Kemal'in ilk gayesi Türkiye'nin bölünmesine karşı askeri direnmeyi örgütlemektir. Bu Anadolu'da birleşik milliyetçi bir otoritenin meydana gelmesine ihtiyaç gösterdi. Mustafa Kemal sonradan yeni ve bağımsız bir Türkiye meydana getirmek şeklinde geniş bir gaye taşıdığını söyledi çünkü Padişahın hükümetine sadık kalmak onun için artık kabul edilemezdi (7). O bu fikirlerini henüz alenen söyleyemezdi fakat onun hareketleri az zamanda İstanbul'la bağların tamamıyla kopmasına yol açtı. Mustafa Kemal ger çağrılmasına ehemmiyet vermeyerek vazifesinden istifa etti. 1919 yazında onun önderliği Heyet-i Temsiliye'yi, dış siyasetin temelini ve gayri muntazam olmasına rağmen yabancı Devletlerle doğrudan doğruya ilişkiye başlamasını temin etti. Temmuz sonunda Erzurum'da ve Eylül başlarında Sivas'ta toplanan iki milliyetçi Kongre bunun başarılmasına vasıta oldu. Erzurum'da sadece Doğu illeri temsil edilmiş olmasına rağmen, Sivas Kongresi Anadolu'nun her tarafından seçilen temsilcileri bir araya getirdi. Bunun sonucunda, Anadolu ve Müdafai Hukuk cemiyeti kuruldu. Her iki Kongre de başkanı Mustafa Kemal olmak üzere Heyet-i Temsiliye'yi seçti. Sivas'tan sonra Heyet-i Temsiliye milli iradenin yürütme organı olarak faaliyete başladı ve Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye namına telgrafları imzaladı ve yabancı temsilcilerle müzakerelere girişti.

9 Eylül'de Sivas Kongresi Erzurum'da zaten kabul edilen ihtımla hazırlanan kararlar beyannamesini neşretti. Yapılacak ufak değişikliklerle bundan sonra milliyetçilerin takip edeceği siyaset anlatıldı. (8) Bütün Türk toprakları ateşkes hudutları dahilinde bölünmez bir bütün olarak kabul edildi. Bu hudutlar içinde yabancı müdahalelere ve her hangi bir Yunan ve Ermeni Devleti kurulmasına müsaade edilmeyecekti. Müslüman çoğunluğu, Osmanlı sisteminin müsaade ettiği gibi hususi bir Statüyü "hakiki kardeşlik"igibi Müslüman olmayan azınlıklara bahşetmeyecekti. Türkiye üzerinde mand ve himaye

(7) Mustafa Kemal (Atatürk), Mustafa Kemal tarafından verilen nutuk... Ekim, 1927 (Leipzig, 1919), s.17. Bu nutuk Halk Partisi Kongresinde 1919'dan 1924'e kadar milliyetçi hareketleri özetler ve bu tür muhaliflerin hucumlarına karşı Kemal'in kısmen kendini müdafaasıdır. Harici siyaset ve icrası hakkında mühim bilgiyi kapsar. Mamafî mahalli meseleler 700 sayfa tutar. Bir çok vesikalar ilâve kısmındadır.

(8) Gottard Jaschke deki Erzurum kararlarının metni "Zur Geschichte des Türkischen Nationalpakts". Mitteilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen, XXXVI(1933), 11,107-116 summaryin Societe pour l'etude de l'histoire Turque. Histoire de la republique Turque (Istanbul, 1935), s.381 Mearsaki Sivas Beyannamesi, Modern Turkey, s.627-628.

düşünülmeyecekti. Yabancı fenni ve iktisadi yardım emperyalist gayesi olmaz ise, kabul edilecekti. Milli irade milli meclisi toplantıya davet edecek olan Padişah'ın hükümetini kontrol etmelidir. Her ne kadar Sivas beyannamesi hâla Padişah'ın hükümetini geçerli sayıyorsa da müttetiklerin isteklerine boyun eğen İstanbul'un siyasetini red ediyordu.

Bu fikirlerin çoğu esasen Mustafa Kemal'in idiye de O, Padişahlığın ve hilafetin istekli bir koruyucusu değildi. Sivas Beyannamesindeki zikredilen müesseselerin korunması genellikle çok tutucu Türk kamu oyunu tatmin etmek olduğundan Mustafa Kemal, kendi başarılarının yabancı istilaların buhranına nihayet vermesine kadar muhalefet edemezdi. Mustafa Kemal daima milli ve halk egemenliği üzerinde büyük bir ısrarla duruyordu. Türkiye'nin tamamıyla bağımsız olduğunu "memleketin halis Türk olan illerinin azınlıklar lehine feda edilemeyeceğini daha 3 Haziran 1919 başlarında Anadolu'daki memurlara gönderdiği tebliğ telgrafında ifade etti (9). Ağustosta Mustafa Kemal" yabancı memleketlerle müzakerelerimizin ve ilişkilerimizin Kongrenin kararları üzerine kurulan millet namına yapılmasını tercih ederiz" dedi (10). Hemen sonra Padişaha hucum etmeksizin halkın itimadı ile bir hükümet kuruluncaya kadar Heyet-i Temsiliye'nin vazifede kalacağını ve milletin işlerini idare edeceğini söyledi (11).

Mustafa Kemal'in ilk günlerde her hangi bir şekilde yabancı yardımını ne dereceye kadar kabul etmeğe rıza göstereceği bir sorun idi. Erzurum Kongresinde Emperyalist gayeler gütmeyen büyük bir Devletin yardımının kabul edilebileceği teklifinde bulundu. Amerika Birleşik Devletler kastediliyordu fakat Doğu Anadolu'nun bağımsız Ermenistanı destekleyen Amerikalılara olan nefreti anlaşıldığından isim vermeği red etti (12). Wilson'un King-Crane komisyonu ile müzakerelerde bulunan İstanbul delegelerinin raporlarından sonra, Sivas Kongresi Türkiye'nin bütünü için kabil olacak bir Amerikan Mandası üzerinde enine boyuna münakaşa yaptı. Görünüşte Mustafa Kemal Amerikan mandasına karşı idi, fakat Türkiye'nin bağımsızlığı için mümkün olacak Amerikan yardımı ile alakalandı (13). Eylülde Harbord heyeti mümkün olacak bir Ermeni mandası için araştırma yapmak maksadı ile alelacele yaptığı seyahatinde Sivas'tan geçtiği sırada Mustafa Kemal General Harbord ile görüştü. Mustafa Kemal, Harbord'un sadece milliyetçi programın doğruluğuna ikna edildiğini söylüyor (14). Harbord Mustafa Kemal'in kendisine "İmparatorluğu, menfaati olmayan tek bir Devletin tercihan Amerika'nın mandası altına konularak korunmasının gayesi olduğunu" söylediğini ve onun "tarafsız bir mem-

(9) Mustafa Kemal, Nutuk, s.29.

(10) Mustafa Kemal, Nutuk, s.91-92.

(11) Aynı eser, 125-126.

(12) Halide Edip Adivar, The Turkish Ordeal (New York, 1928), s.16.

(13) Mustafa Kemal Nutuk, s.77-100. King Crane Komisyonu, Sivas kongresinde Amerikan mandasının ilanını umulduğunu bildirdi: "Yakın Doğu hakkında King Crane rapor'unun ilk neşri.," Editor and Puplicer, L.V: ikinci ilave (Aralık, 2, 1922), s.19.

(14) Mustafa Kemal, Nutuk s.150; Gazi Mustafa Kemal Pascha, Die neue Türkei, 1919-1927, III, Die Dokumente Zur Rede (Leipzig, 1927?),no.106.

leketin yardımı”nı istediğini bildirdi (15). Bilahare Mustafa Kemal’in 1919 da Sivas’ta Mr. Picot ile Fransa’nın Kilikya’yı geri vermesi şartıyla Türkiye üzerinde Fransız iktisadi mandasını teklif eden bir görüşme yaptığını söyledi (16). Bütün bu fikirler şüphesiz Yunanlılar ve onların destekliyecileri İngilizlerle bir çarpışmanın mümkün olup olamayacağı mahiyetinde bir tecrübe yoklaması idi. Milliyetçiler güç kazanınca terk edildi.

Bu gibi raporlar açıkça gösteriyor ki Mustafa Kemal daha ilk başlangıçta İttifak Devletleri ile gayri resmi ve gayri muntazam ilişki tesis etmek için gayret etti. O ve diğer milliyetçiler, bir çok müttefik kontrol subayları ve hususi diplomatik memurları gördüler. Bir çok vesile ile Mustafa Kemal vatandaşlarına İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan temsilcilerinin milliyetçi gayeleri tasvip ettiklerini belirtti veyahut da milliyetçi hareketlere karışmayacaklarını söyledi. Onların Sivas’taki temsilcileri kendi hükümetlerine sıkı ilişkilerin zaten kurulmuş olduğunu münasip şekilde bildirdiler (17). Mustafa Kemal Türklere tesir etmek ve taraftar kazanmak için mübalağa etti, fakat milliyetçi siyasi tecavüz için bu gibi beyanların bir ihtiyaç olduğu şuurundaydı. Mustafa Kemal II Eylülde büyük Devletlere Ferit Paşa hükümetinin gayri meşru bir istibdat olduğunu ve Parise gönderilen delegelerin milleti temsil etmediğini bildirdi (18). 1919 da Türkiye’deki İngiliz ve Fransız memurları doğrusu, bu memlekette iki hükümetin mevcut olduğunu kabul ettiler (19).

Mustafa Kemal iki hükümetin bulunduğunu kabul etmedi. Milli iradenin üstün olduğunu iddia etti ve Heyet-i Temsiliye onun resmi sözcüsü idi. Milliyetçiler için İstanbul hükümetinin kontrolünü ele geçirmeğe çalıştı ve böylece Türk dış politikasını yaratacak ve onun önderliğini yapacaktı. Bu bilhassa mühim idi, çünkü Müttefik Devletler ile Türkiye barışı hâla müzakere halinde idi. Damat Ferit Haziranda İstanbul’dan Paris’e giden delegelerin başında idi. Orada, yüksek mecliste Onun itina ile yaptığı beyanatı Türklerin haksızlığı ileri sürülerek acı kelimeler ile red edildi. Sivas’ta Mustafa Kemal, Damat Ferit Pa-

(15) Maj. Ger. James G. Harbord, “American Military Mission to Armenia”, International Conciliation, CLI (Haziran 1920), 294-295. 1919 Ekiminde Mustafa Kemal, “General Harbord ile konuşmalar ne idi? sualinden maada İstanbul’daki Türk gazetecilerinin bütün yazılı suallerine cevap verilmesi belki çok manidardır... Mustafa Kemal, Dokumenta, Nos.144.

(16) Comte Roger de Gontaut-Biron et L.Le Révérend, D’ Angora à Lausanne (Paris, 1924), s.12,204.

(17) Mustafa Kemal, Nutuk, s.136-137, 147-148, 151, 154, 156, Mustafa Kemal Dokümente, Nos, 43-45, 106. Diğer taraftan muteber tahminler A.Rawlisondadır, Adventures in the near East, 1918-1922 (London, 1923), s.188-190, 231-232. Albay Rawlison 1919’da Erzurum’da sık sık Mustafa Kemal’i gördü. Onun kararlarını ve gayelerini taktir etti ve Erzurum kararlarını şahsen Curzon’a bildirdi. Curzon tabii olarak milliyetçilerle böyle bir uzlaşmağı kabul edemeyecekti. Fakat Mustafa Kemal’in ne gibi barış şartları kabul edeceğini gayri resmi olarak öğrenmesi için Rawlison’u geri gönderdi. Rawlison zahiren müttefiklerin kontrol subayı olarak döndü. Aynı eser, s.251-252. Hatta daha ilkin General Harbord Mustafa Kemal’in “ucuz siyasi bir maceraperst” olmadığı neticesine vardı. Ve onun hareketleri ciddiye alınmalı idi. Tuggeneral James Harbord “Mustafa Kemal ve onun partisi”, World’s Work, XL(Haziran 1920), 188.Harbord’un resmi raporu, Mustafa Kemal tarafından gayelerini ve Sivas beyanatını anlatan uzun bir mektubu ve Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf’un Amerikan Senatosu’na müracaat ederek sulh antlaşması imzalanmadan evvel bir heyetin Türkiye’yi ziyaret etmesini isteyen mektupları ihtiva ediyordu. U.S.American Military Mission to Armenia, conditions in the near East report....by Maj. James G.Harbord (Washington 1920,66 th Congress 2 nd Session, Senate Document, no.266), s.29-40.

(18) Mustafa Kemal, Dokumenta, no.97, annexi.

(19) Mustafa Kemal, Nutuk, s.262; Hikmet, Harici siyaseti, S.38.

şa'yı köleliklé zem etti ve onun düşüşünü hazırladı. 11 Eylülde Babıali ile telgraf görüşmelerini kesti. Sivas Kongresinden evvel, "bu size vereceğimiz son ihtardır", dedi. "Gelecekte milletin takınacağı tavır İttifak Devletleri'nin temsilcilerine aramızda bulunan yabancı memurlar vasıtası ile izah edilmiş olacaktır (20)". Bu baskı Damat Ferid'i 1 Ekim başlarında iktidardan düşürdü. Milliyetçiler için daha senpatik olan Ali Rıza vezaret makamına, Damat Ferit Paşa'nın yerine geçti.

Bundan dolayı Mustafa Kemal kendi dış siyasetini İstanbul'daki yeni kabineye kabul ettirmeğe çalıştı. Ali Rıza'ya, bu zamana kadar ki yabancı ilişkilerin resmi siyasi bir karakter taşımadığını izah etti. Onlar sadece müttefik Devletler tarafından gönderilen siyasi memurlar ile irtibatın ibarettir. Bu memurlar kendilerini payitahta milletin kuvvetine ve itimadına istinad eden meşru bir hükümet mevcudiyeti içinde bulamadılar ve bunlar milli kuvvetlere karşı önceki kabine tarafından yapılan tebliğin kötü niyeti veyahut doğruluğunu kontrol etmek istediler. Bu ilişkileri destekleyerek bizim takip ettiğimiz gaye yabancı devletlerin hürmet ve itimadını kazanmak için milli arzunun milli örgütün kuvvet ve büyüklüğünün tanınması idi (21). Şimdi milli hareketin Ali Rıza tarafından tanınmasını, Hakiki bir meclis toplanmadan ve Milliyetçiler arasından yeni delegeler seçilmeden barış Konferansında bağlayıcı bir karara varılmamasını istedi (22). Yeni kabinede Bahriye Nazırı Salih Paşa Mustafa Kemal ile görüşmeğe memur edildi. Onların üç günlük müzakereleri esaslı bir anlaşma meydana getirdi. Salih Paşa Sivas Beyannamesinin esas maddelerinin ve Paris'e gönderilecek delegelerin Heyet-i Temsiliye tarafından tasvip edilmesi isteğini kabul etti. Salih Paşa Kabineyi iknaya çalışmasına rağmen, belki de Müttefik Devletlerin baskısı ile yapamadı (23). Dış siyasette Mustafa Kemal ile Padişah'ın Hükümetinin derhal ortak hareket etmesi fırsatı da böylece suya düştü.

Yeni Parlamento için seçimlere her nasılsa VI Mehmet Vahidettin tarafından selahiyet verilmişti. Milliyetçilerin büyük bir ekseriyeti geri döndü. Bunun üzerine Mustafa Kemal İstanbul demiryolundan istifade etmek için bir çok delegeyi 1919 Aralığının sonunda merkezi Sivas'tan naklettiği Ankara'da topladı. Mebuslar Sivas kararlarına dayanan ve Mustafa Kemal tarafından kendilerine sunulan Misakı Milliye onayladılar. Sonradan bu, gelecekte milli dış politikanın değişmez esası oldu. Baştan beri Heyet-i Temsiliye azası olan Rauf Bey'in rehberlik ettiği bir çok mebuslar Ocak başlarında İstanbul'a gittiler. Mamafî Mustafa Kemal kendisi için tehlikeli olduğundan gitmedi. Orada Parlamento resmen toplandı. Misakı Milliye teyit etmek için 28 Ocak 1920'de oylama yapıldı. Böylece müttefiklere barış müzakerelerinin esasını teşkil etmesi gereken Mustafa Kemal'in görüşündeki Türk istekleri bildirildi (24).

(20) Mustafa Kemal, Nutuk, s.121.

(21) Mustafa Kemal, Dokumente, no. 132, bak no.143.

(22) Aynı eser., no.128; Mustafa Kemal Nutuk, s.168.

(23) Histoire, s.42-43.

(24) Kemal, Nutuk s.306. Misakı millideki metin Histoire daki tercümeden biraz farklıdır. Mears Modern Turkey s.629-631; H.W.V.Temperley, History of the Peace Conference of Paris, VI(London 1924), 605-606.

Mısakı Milli toprak bütünlüğü, siyasi, adli ve iktisadi olmak üzere tam bir bağımsızlık üzerinde durdu ve kapitülasyona ait hiç bir şey kabul etmeyecekti. Toprak talepleri ateşkes sınırlarını da aşarak Kürt toprakları içine alınacak şekilde genişletiliyordu. Kars, Ardahan, Batum ve Batı Trakya için plebisit talep ediliyordu. Sadece Arap ekseriyetinin bulunduğu bölgeler bilhassa hariç tutuldu. Türkiye'deki azınlıklar mukavelesinde genellikle kabul edilen hakların ötesinde hususi imtiyazlara sahip olacaktı. Eğer Saltanat ve Hilafet merkezi olan İstanbul emniyet altında olsa idi Boğaziçi'deki seyrüsefer Türkler ve diğer alakalı Devletler tarafından müştereken idare edilebilirdi. Ön sözde bahsedilen bu esaslar "Devamlı ve adli bir sulhü başarmak için deruhte edilen azami fedakarlığı" gösteriyordu. Türkiye Türkler ve (Kürtler) içindi.

Hernekadar Mısak yaşadıysa da buna oy vermiş olan Meclisi Mebusan çok geçmeden Müttefiklerin hareketi ile son buldu. Batılı Devletler sadece Mısak'ın talepleri ile dehşete düşürülmekle kalmadılar fakat Milliyetçi alayların Maraştan Fransızları atmağa muaffak oldukları haberi 1920 Şubatında Londra'daki Müttefikler Konferansında patlak verdi (25). İngilizler İstanbul'un Müttefik kuvvetleri tarafından işgaline 16 Martta karar verdiler ve bu kararı uyguladılar. Kırk kadar tanınmış milliyetçi mebus aralarında Rauf Bey'de olmak üzere Malta'ya sürüldü. Meclis fes edildi ve Ali Rıza uysal Damat Ferid'in yerine azl edildi. Kaçabilen millet vekilleri Ankara'da Mustafa Kemal'e katıldılar. Milliyetçiler bir kaç ateşkes subayını rehin olarak hapsedtiler. Bu sırada Mustafa Kemal bir çok yabancı Devletlere İngiliz işgaline karşı sert protestolar gönderdi. Şayanı dikkattir ki Mustafa Kemal bunu İtalyan temsilcisi vasıtası ile yaptı. İtalyan ve Fransız memurlarından İngiliz siyasetinin kendi siyaseti olmadığı hususunda özel bir teminat almıştı. Yani Millirant ve Nitti, Lloyd George ile anlaşmış değillerdi (26).

1919'da Yunanlıların karaya çıkışı, Türkiye'de Milliyetçi hareketi yaratmış ise de, İstanbul'un İngiliz işgali, bu hareketi ayrı bir tesirli hükümete dönüştürdü. Milliyetçileri âsi ilan eden Damat Ferit Paşa hükümetinin protestolarına rağmen, San Remo'da müttefik Devlet adamlarının Osmanlı İmparatorluğunu taksim etmeleri ile Ankara hükümetinin kuruluşu alay edercesine aynı zamana raslar. 23 Nisan toplantısında Ankara'daki Milletvekilleri Büyük Millet Meclisi Hükümetini kurmağa ve şerefli bir sulh ile istiklallerini emniyet altına almağa karar verdiler. Padişah'ın tahtan indirildiğini ilan etmediler ve ona müttefiklerin bir esiri dediler. Bundan dolayı onun faaliyetleri hükümsüzdü. Mustafa Kemal ertesi günü Meclis reisi seçildi ve Meclis tarafından azaları arasından seçilen Bakanlar heyetine de riyaset etti (27). Meclisin eline bilhassa

(25) David Lloyd George, the truth about the Peace treaties (London, 1938), II,1285-1294. Lloyd George Mustafa Kemal'in kim olduğunu bilmiyordu.

(26) Mustafa Kemal, Nûtk. s.353,360,362; Mustafa Kemal, Dokumente, no.229.1919 başlarında İstanbul'daki İtalyan yüksek komiseri Kont Sforza Mustafa Kemal'i İngilizlerin tevkifinden korumak için İtalyan sefaretine sığınmasını teklif etti. Carlo Sforza, Makers of Modern Europe (Indianapolis, 1930), s.365.

(27) Bu zamanda milliyetçiler, Minister için vekil kelimesini kullandılar. Bu ekseriyetle "Commissar", "Comissary veya", "Commissioner" diye tercüme edildi. Muhtemelen bu tabirler Rus misallerinden alındı. Lozan'dan sonra tercinde "Minister"i kullanmak mutad oldu. Dış işlerine ekseriya "Commissariat" denildi.

savaş ve barış yapma, anlaşmaları imzalama ve yabancı diplomatları kabul etme yetkilerini veren bu örgüt 20 Ocak 1920'deki bir kanunla sağlamlaştırıldı. (28) Ankara hükümeti ile İstanbul Hükümeti arasındaki ilişki belirtilmemiştir çünkü Padişah azl edilmemiş, Ankara merkez ilan edilmemiş ve önceki anayasa fes edilmemiştir. Bundan sonra Büyük Millet Meclisi Türkiye'nin büyük bir kısmı için gerçek hükümet olmuştur. İstanbul'un işgali adaletsiz olarak devam ettiği müddetçe Büyük Millet Meclisinin, tek başına Türk halkını temsil edeceği ve "Türkiye'nin şimdiki ve gelecekteki kaderini gözeteceği" yabancı Devletlere bildirildi (29).

Dış yardımlar veya düşmanlığı sona erdirmek için giriştiği müzakereler ile ve Misakı Milli şartlarını mümkün olan her yerde diploması yolu ile icra eden Büyük Millet Meclisi, Dış memleketlerde tanınmağa başladı. Bu iş ancak Temmuz 1923'te Lozan anlaşmasının imzalanması ile tamamlandı. Fakat 1922 senesinin başlarında Ankara hem Rusya hem de batı ile müzakerelere girişerek mühim zaferler kazandı ve Uluslar arasındaki durumu için mücadelenin ilk safhasından geçti. Mustafa Kemal askeri hareketlerde olduğu gibi burda da kaçınılmaz liderdi. Fakat şimdi ilk defa olarak çok küçük olsa bile bir Dış bakanlığa ve bir Dış Bakana sahipti.

Milliyetçi ruh ve merkezi mevki hesaba katılmaz ise Ankara Bakanlıklar için büyük değildi. Yer ve kolaylıklar azdı. Mustafa Kemal'in merkez yaptığı Ziraat mektebinin bir odasında Dış işleri dairesi faaliyete geçti. Büyük Millet Meclisinin ilk siyasi elçilerinin itimatnameleri Amerikan koleji mezunu ilk Türk kadını Halide Edip (Adıvar) tarafından eski bir makedine daktilo edildi. Hemen sonra Bakanlık Osmanlı Duyunu Umumiyesinin evvelce işgal etmiş olduğu büyük bir binaya taşındı. 1920 yazında dairenin tanziminde yardımcı dokunan Özel kalem müdürü ve müsteşar ve diğerleri de ilave edilerek Dış işleri için daha fazla memur alındı. Kasım başlarında siyasi diplomatik memuriyetin kurulması uygun görüldü ve Hamid Bey İstanbul'da Ankara'yı temsil edeceği ve orada Yüksek Komiserlerle ve diğer batılı temsilcilerle iş görecekti (30).

Dış işleri hizmetleri dahi hiçten var oldu. Bir kaç sene sonra Ankaradan gönderilen bir çok diplomatlar batı eğitimi görmüş kültürlü kişilerdi. Osmanlı İmparatorluğu devrinde diplomat olarak yetiştirilmemişlerdi. Onlar ekseriya avukat, subay ve diğer meslekten kimselerdi. Sadece bir tecrübeli diplomat olarak 1919'da Mustafa Kemal'e iltihak eden ve 1914'den evvel Washington'da sefir olarak bulunan Ahmet Rüstem Bey vardı. Fakat Ankara'da kendisine

(28) Histeire deki 23 Nisan 1920 kararları ve 20 Ocak 1921 kanunu, s.52-53 ve müteakiben 83-84 dir.

(29) Gottard Jaschke und Erich Pritsch, Die Türkei seit dem Weltkriege Geschichtskalender, 1918-1928 (Berlin, 1929, s.32; Gaston Gaillard The Turks and Europe (London, 1921), s.186-187. Donald E. Webster'e bak, The Turkey of Atatürk (Philadelphia, 1939), s.86.

(30) Edip, Turkich Ordeal, s.146-147, 173-174 başlangıç hakkında kısa bilgi verir. O daktilyodu. Berthe Georges-Gaulis, Angora, Constantinople, Londres (Paris, 1922), s.134-135. Hamid Bey'in İstanbul'da ilk kızıl haç müdür muavini olarak bilindiği aşıkardır. Hikmet Harici Siyaseti, s.83; Jaschke, Die Türkei, s.41 İstanbul'daki usulsüz yabancı posta dairesi, Ankara yeni Cumhuriyetin merkezi olduktan sonra'da mevcudiyetini muhafaza etti.

mühim bir vazife verildiği görülmedi (31). Bu yıllar esnasında memleket haricinde ve memleket tahlilindeki çok mühim müzakereler Dış işleri Bakanının kendisi tarafından idare edildi. Ankara'dan Moskova'ya giden ilk resmi heyete, Mayıs 1920 başlarında Meclis tarafından Hariciye vekili seçilen Bekir Sami Bey başkanlık ediyordu. Bekir Sami cüsseli bir çerkez idi. II.Abdülhamit zamanında mühim taşra valiliklerini de içine alan devlet memurlukları silsilesinde geniş ölçüde tecrübesi vardı. Mustafa Kemal ile beraber ilk Heyeti Temsiliyede bulundu. Mayıs 1920'de dostluk antlaşması yapmak ve İngilizlerin İstanbul'u zabtına karşı yardım aramak için Moskova'ya gönderildi.

Mustafa Kemal sonradan Ankara hükümetinin ilk kararının bu heyeti göndermek olduğunu söyledi (32). Mustafa Kemal kendisi hariciye vekili Çiçerin'e 26 Nisan 1920'de galiba bir nevi dostluk telkin eden yazı yazdı (33). İktisat vekili Yusuf Kemal'in olduğu heyet Kafkasya'da iki ay geçirerek Temmuz sonunda Moskova'ya vardı (34). Tarih boyunca Türk-Rus düşmanlığına rağmen o anda her ikisi için birbirlerini desteklemeyi aramak faydalı idi. Her ikisi de boğazı kontrollerinde bulunduran muhaliflerle karşılaştılar. 1919 Aralık ayında Denkin kuvvetlerinin Kafkasya'da çökmesinden sonra ilişkiyi kurmak kolaydı (35).

Şimdiki muhalifler aynı idiyse de Moskova ve Ankara'nın nihayi maksatları farklı idi. Bolşevik siyaseti, Türkleri kapitalist emperyalizmine ve İngilizlere karşı tabii müttefik olan müslümanların en garpteki ucu olarak düşünüyordu. 1917 Aralıkta Halk Komiserleri meclisi, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ı parçalayacak gizli antlaşmaları derhal fes ederek, Rusya, Hindistan, İran, Türkiye ve Arabistandaki müslümanlara birlikte çalışmak için müracaatta bulundu (36). Sivas Kongresi toplandığı sırada Çiçerin İngilizlerin düşman olduğunu söyleyerek yeniden doğrudan doğruya Türkiye'deki işçi ve köylülere başvurdu ve arazi sahibi paşaları yerdı (37). Mustafa Kemal sınıflar arası mücadele ile

(31) Belki de müslümanlığı kabul etmiş bir Polonyalı hristiyan olduğu içindi. Müftü zade ziya, "Türkler ne düşündür", Asya, XXII: II(Kasım, 1922), s.861 milliyetçiler padişahların yaptığı gibi Ermeni ve Rumları dış işlerinde kullanmadıklarının aşikâr olduğu noktasi üzerinde durur.

(16) Mustafa Kema, Nütuk, s.396.

(33) Louis Fischer, The Soviets in World Affairs (London. 1930), I.390. Gottard Jaschke, "Urkunden I.Der Welt des Islams, xx(1938), 132, Mustafa Kemal'in Nutkundan Rusça tercümesine notlar ilave edildiğini gösterir. (E.F.Ludsveit, ed., Put Novoi Turtsii 1919-1927, III'Moscov, 1934) Mustafa Kemal'in mektubu'nun imperyalizme karşı Rusya ile askeri iş birliği teklif ettiğini ve Türkçe konuşan Azerbaycanın Sovyet Cumhuriyeti olmasına rıza gösterdiğini bildirir.

(34) Hikmet, Harici Siyaseti, s.63.

(35) Türk milliyetçileri ile Rusya'nın ilk ilişkileri nesredilmiş kayıtlarda hala açık değildir. 1919'da ve Jaschke de 1920 başlarında Heyet-i Temsiliye milli işlere önderlik ederken ikisi arasında ilişkilerin delilinin münakaşalarına bak., "Der Weg zur russisch Türkischen, Freundschaft, "Die welt des Islam, XVI(1934), 27 ve note 20, idem., "Urkunden I," s.122, note 3. Bir çok otoriteler 1920 Nisanının başlarında Ankara ve Moskova'nın Türklerle mühimmat temin edecek bir askeri mukavele yaptığını iddia eder. Hiç bir vesika göstermez; mesela Harold Armstrong'a Turkey in travail (London 1925), s.116; Toyenbee, Western question, s.367; John Kinsley Birge, A guide to Turkish Area Studies (Washington, 1949), s.234. Toyenbee in survey of International affairs, 1920-1923 (London, 1925), s.365 hatta Aralık 1919 ilk antlaşmaları ve Mart 1920 antlaşmalarının kaynak ve muhteviyatını göstermeden zikredir. Jaschke, "Der weg", s.35 ve not 76 bazı delillerini tartışmasını yapar ve bir askeri mukavelenin benzerliğine ehemmiyet vermediği görülür.

(35) Degrasteki metin, s.15-17.

(37) Aynı metin, s.164-167.

değil Milli mücadele ile ilgili idi. Bundan dolayı 2 Haziran 1920'de Çiçerin'in Mustafa Kemal'e cevabı yabancı emperyalizme karşı başlıca iş ortaklığı koşulları üzerinde idi (38). Çiçerin dostluk ve askeri yardımdan bahsetmedi fakat derhal siyasi ilişkilerin kurulmasını teklif etti. O Misakı Millinin esaslarını kabul etti fakat onlardan ikisini Rusya'nın faydası için yeniden tevsir etmeğe çalıştı. Türk Ermenistanı, Kürdistan, Lazistan, Batum illerinin kendi mukadderatlarının kendilerinin tayinine izin veren meclisin kararlarına ehemmiyet verdi ve bilinen bir talepte bulundu: O da "boğazlar sorununun Karadenizde sahili olan Devletlerin müzakeresinde onların reyine bırakılması" idi. Neticede Mustafa Kemal bu isteklerden kaçınmağa muaffak oldu. O hiç bir zaman sınıf mücadelesini kabul etmedi ise de Çiçerin'e verdiği cevapta "halk tabakası" gibi Bolşevik terimleri kullanmağa razı oluyordu (39)".

24 Ağustos 1920'de Bekir Sami Moskova'da evvelki anlaşma taslağı için kafi bir mutabakata vardı fakat resmen onaylanması Kafkas bölgesindeki bir anlaşmazlık yüzünden yedi ay gecikti. Bu toprak bir asırdan beri Türk-Rus mücadelesine sahne oldu. Şimdi burası geçici olarak bağımsız Ermenistan'ın ve Azerbeycanın elinde idi. Kafkasya Devletleri bağımsızlıklarını ve hudutlarını korumak isterken Rusya ve Türkiye her ikisi de orada kontrollerini arttırmak istediler. 20 Haziran 1920 tarihli mektubunda Mustafa Kemal Çiçerin'e, Türk Azerilerine hucum eden Ermenilerden şikayet etti ve onun yardım ve aracılığını istedi (40). Fakat Bekir Sami Bey Moskova'da iken Rusya Ermeniler ile Türklerin kendilerinin olduklarını söyledikleri arazide Ermeni kontrolünü kabul eden ve Türkiye'den Rusya'ya giden yol üzerindeki Ermeni egemenliğini de ihtiva eden bir andlaşma imzaladı. Çiçerin ondan sonra Türklerin bu araziyi Ermenilere bırakmasını istedi (41). Bu istek, Bekir Sami Bey'in müzakerelerinin kesilmesine sebep oldu. Mustafa Kemal hiç şüphesiz Komünist gayelerden şüpheleniyordu ve Çiçerin hâla çökebilecek olan Türk rejimi ile Rusya'nın aynı hizada tutulmasından endişeli idi. Filvaki 1920 başlarında gayri resmi Bolşevik ajanları ve propogandacıları Ankara'da ve diğer Anadolu şehirlerinde göründülerse de onların iddiaları ve edebi eserleri bir kaç kişiyi kendilerine kazandırdı (42). Bu sürtüşmeye rağmen Çiçerin Ekimde Ankara'ya daha resmi olan bir heyet gönderdi ve bir ay sonra Büyük Millet Meclisi Rusya'daki siyasi ve konsolosluk temsilcilerine yetki verdi (43). Mustafa Kemal kendisi hususi o-

(38) Aynı metin, s.187-188.

(39) Mustafa Kemal'den Çiçerine, Kasım 29,1920, V.A. Kliuchnikov andrakh notakh i deklaratsikh III(Mos-cov, 1928), 27-28.

(40) Hakimiyeti Milliye (Ankara'daki Milliyetçi bir gazete) No. 44, Temmuz 8,1920 Jaschke den aldı, "Der weg", s.29.

(41) Hikmet, Harici siyaseti, s.64;Mustafa Kemal, Nutuk, s.396.Yusuf Kemal bu talebi Ankara'ya götürdü fakat Mustafa Kemal buna karşılık Sovyet yardımı olsa dahi başışta bulunmayı serahaten red etti. Hikmet s.65, Jaschke "Der Weg", s.31.

(42) Halide Edip, Ordeal, s.170-182, Rawlinson, Adventures, s.295. Türk Komünist örgütü zaten Moskova'da kurulmuştu ve 1920 Haziranında bir tanesi de Ankara'da harekete geçti. Mustafa Kemal bir sene zarfında onun kökünü kazıdı. Mamafî İslam ve Milliyetçilik faziletlerini ilan eden Komünist partisini kurarak onu baltaladı. Gottard Jaschke "Kommunismus und Islam im Türkischen Befreiungskriege", Die Welt des Islams, XX (1938, 110-117.

(43) Jaschke, Die Türkei, s.39,41.

arak Ankara'nın ilk sefirini seçti. AliFuat'ı batıdaki orduların başından ehli-yetsiz diye alarak Moskova'ya yolladı. Meclis bu atamayı onayladı (44).

Mustafa Kemal Rusya ile olduğu gibi batılı Devletlerle de daima müzakereye hazırды. Muhtelif Fransız birliklerinin güney Anadolu'da hezimetini Mayıs ayında başlatılan 20 günlük bir ateşkes Fransız temsilcilerinin Ankara'ya yollanması ile nihayete erdi. Mustafa Kemal, Fransızların hükümeti tanımalarının zimni olarak bir tasvirini yapmağa çalıştı (45). Mustafa Kemal Fransızların İngilizleri bırakacaklarına kani oldu. Türkler Suriye'de Fransız kontrolüne karşı olan Araplara Fransa'ya baskı yapması için cesaret verdi (46). Kendi menfaatleri için Osmanlı Devletini parçalayacak ve sadece Anadolu'nun bir kısmını Türk kontrolüne bırakacak (Sevres) Sevr andlaşmasını hazırlarken batılı Devletlerle 1920 yazında ve ilk baharında müzakereye girişmek zor idi. 11 Mayıs 1920'de teklif edilen andlaşma müsveddesi İstanbul hükümetine yollandı. Bundan bir ay sonra müttefikler Hythe Konferansında Türk Milliyetçi kuvvetlerinin boğazlara gelmelerine ve Türkiye'nin parçalanmaya karşı koymasına mani olmaları için Yunan saldırısında anlaşıldılar. Antlaşma haberleri ve Yunan savaş tabiatıyla milliyetçileri yeniden karşı koymak için tahrik etti. Bununla beraber onların kötü donatılmış orduları Yunan hücumları karşısında geri çekilmeye mecbur oldu. Büyük Millet Meclisinde Milletvekilleri Misakı Milliye'yi antlaşma karşısında destekleyeceklerine yemin ettiler ve bundan başka, Devletlere İstanbul hükümeti ile neticeye varılan her hangi bir antlaşmanın İngiliz işgali olduğu müddetçe geçerli olamayacağını bildirdiler (47). Damat Ferit Paşa'da Temmuzda Spa Konferansında Padişahın hükümeti namına antlaşmayı protesto etti. Kendi hükümeti İstanbul'da Müttefik kontrolünden kurtulmadıkça, o daha fazla bir şey yapmağa muktedir değildi.

Müttefik temsilcileri onun protestolarına aldırış etmediler ve 10 Ağustos 1920'de onun temsilcilerine Sevr antlaşmasını imza ettirdiler. Aynı günde Britanya, Fransa, İtalya son iki Devlete Anadolu'da geniş nüfuz sahası vererek üçlü ittifakı akdettiler (48).

Ermeni meselesi yüzünden Moskova ile müzakerelerin çıkmaza girmesi ve Sevr andlaşmasının bağımsız bir Ermenistan ve muhtar bir Kürdistan yaratmasından beri Milliyetçiler kendi doğu hudutlarını kuvvetle korumağa başladılar. 1920 Sonbahar ve kışında Moskova ve Ankara, Batı Devletlerinin hepsini yerlerinden atmak için iş ortaklığı yaptılar fakat oralara kendi kontrollerini yaymak için yarış ettiler (49). O sıralarda Azerbeycan zaten Sovyet tahakkümünde idi ve son İngiliz kuvvetleri Batum'u Temmuzda boşalttılar. Ondan

(44) Mustafa Kemal, Nutuk, s. 429-430, 436; Halide Edip, The Turkish Ordeal, s. 224-225.

(45) Mustafa Kemal, Nutuk, s. 390-391.

(46) King Abdullah, Memoirs, ed. by P.P. Graves (London, 1950), s. 190-192.

(47) Histoire, s. 63; Webster, Turkey of Atatürk, s. 86. Ankara'nın hakimiyeti Milliye gazetesi "Bizi müstakil olarak nasıl parçalayacaklar" başlığı altında Sevr şartlarını ilan etti ve bundan başka andlaşmanın geçerli olarak onaylanmayacağını müşahede ettiler, çünkü İstanbul'un meclisi yoktu. Jaschke, Die Türkei, s. 36-38.

(48) Büyük Britanya Sevr metni antlaşma serileri, 1920, no. 1 (Cmd. 964), ve üçlü andlaşma, no. 12 (Cmd. 963).

(49) Bu bölgedeki olaylar için bak Toynbee Survey... 1920-1923, s. 361-376.

sonra Ankara Ermenistana bir iltümatom yolladı. Otuz sekiz yaşındaki mümtaz Milliyetçi askeri önderlerden biri olan ve yüzlerce öksüze baba ihtimamı göstermekle tanınan Kazım Karabekir, Eylül sonlarında Erzurum'dan hücumla geçti ve altı hafta içinde Gümrü'e kadar sildi süpürdü (50). Bundan sonra Moskova, Türklerin daha fazla ilerlemesinin önüne geçmek için derhal onlarla barış yaparak Ermeni hükümetini ele geçirmek için bir darbe hazırladı. Kazım Karabekir 2 Aralık 1920'de Ankara'nın ilk Uluslar arası antlaşmasını Gümrü'de imzaladı (51). Bu antlaşma Kars havalisini Türk kontrolüne iade etti ve Rusya ile doğrudan doğruya karadan ilişkiyi mümkün kıldı. Bekir Sami ve Yusuf Kemal bundan sonra askıda kalan müzakereler hakkında fikir edinmek için Moskova'ya gittiler (52).

O sırada Rus Türk ilişkilerinin gelişmesi muhtemel olan iki fikir cerayanını canlandırdı. İlki Enver Paşa'nın Moskova'da meydana çıkması idi. Sabık Osmanlı harp vekili orada Mustafa Kemal'in kredisini düşürmek ve kendi planları için Sovyet yardımını kazanmak maksadı ile Türkiye'nin hakiki temsilcisi gibi vaziyet takınmağa çalıştı. Bolşevikler İngilizlere karşı Mustafa Kemal'in, kendilerine yapacağı yardımı kaybetmeğe razı değillerdi. Enver Paşa'nın Pan Turanizm fikirlerinin, hakimiyetlerindeki milyonlarca Türkçe konuşanlara tesir etmesinden şüphe ediyorlardı. Bu sonucusuna cesareti azdı (53). İkincisi Kazım Karabekir'in Ermenilere karşı tam hücumla geçmesinin yakın olduğu bir sırada, Asyadaki müslümanlara tahakküm etmesi için Komiternlerin mecbur edilmesi, Baküde toplanan doğu halkının Kongresinde dramatik bir şekilde ifade edildi. İki bin delegenin aşağı yukarı üçte biri komünist değildi, anti emperyalist milliyetçi halkı temsil ettiğinden Comitern onları istismar edeceğini ümit etti. Mevcut 235 türkün ekseriyeti bu gruptandı; çoğu orta sınıftan geliyordu. Kongre başkanı Zioniev onları halifenin destekliyicileri diye itham etti ve "size bazan Türkiye'de takdim edilen bunun gibi sahte Sovyetler" diyerek tenkit etti. Fakat Türklerin de Komünistler gibi İngilizlere karşı olduğunu kabul etti. Zioniev "bizim fikirlerimize inanmayan halk gruplarına hatta bazı noktalarda bize karşı olanlara biz sabırla yardımda bulunduk" dedi. "Türkiye'de bulunan Rus hükümeti aynı şekilde Mustafa Kemal'i destekler. Mustafa Kemal'in başında olduğu hareketin bir Komünist hareketi olmadığını asla bir an bile unutmayız, bunu biliyoruz (54)", dedi.

(50) Kafkasyadaki amaçlarla ilgili kampanya sırasında tahminen Türk Sovyet Konferansları vardı. Aynı eser, s.368. Bu sırada Kazım Karabekir hakkında edip, Turkish Ordeal s.203,400-403;Rawlinson Adventurers, s.180-181, 282-284, Berthe Georges -Gaulis, La nouvelle Turquie (Paris, 1924)s.97.

(51) A.Poidebard, ed, la Transcaucasie et la République d'Arménia dans les textes diplomatiques... 1919-1921 (Paris, 1924), s.56-58 ermeni kaynağındaki anlaşma metnini veriyor. Gotthard faschke, Die Türkischesche-armenische, Grenze und der Fried ens vertag von Gümrü Mittelungen des seminars für orientalischen Sprachen, XXXV(1932), II,167-17). 173-176.

(52) Hikmet, Harici Siyaseti, S.66

(53) Fischer, Soviets in World Affairs, I,348-390, Rusya'daki Enver Paşa hakkında. Enver Paşa aslı olmayan bir söylenti nin konusu idi. Mustafa Kemal'e karşı Sovyet müttefiki ve Moskova'ya karşı Türk müttefiki olarak her ikisinde de tarif ediliyordu. Bak Oriente Modernodaki kayıtlara ve bir çok yerlere, I,II (1921-1923).

(54) G.Zioniev, "Bolshevist Aims in Asia,"Current History, XIII, kısım 2,no.3(Mart 1921), 465. Michael T. Florinsky, World Revolution and USSR (New York, 1933), s.57-62. Enver Paşa Kongreye Komünist terimleri kullanarak bir haber yolladı. "W", "Les relations russo-turques depuis l'avènement du Bolchévisme, "Revue du monde musulman, LII(1922), 197, metnin yarısını verdi. Jaschke, "Der Weg", s.29-30, Bekir sami ve Yusuf Kemal Moskova dönüşlerinde Kongre'ye katıldılar; bundan başka Oriente Moderno 1:2 (Temmuz, 1921), 87-88.

Türk-Rus ilişkilerinin yenilenmesi umutla beklenirken, Mustafa Kemal'e 1921'de batı ile de görüşme fırsatı çıktı. Türklerin, Ermenilere karşı kazandığı başarı 1921'de İnönü'de Yunanlılara karşı kazandığı başarı ile birleştirilince müttefik temsilcilerini endişelendirdi ve Atina hükümeti ile İstanbul Hükümetini Şubat'ta Londra'da toplanacak Konferansa davet ettiler. Osmanlı Delegelerinin Ankara'dan tam yetkili delegeleri aralarına almaları istendi. Mustafa Kemal, kendi Hükümetinin dolaylı yoldan tanınması olduğu için bunu kabul etmedi. Mustafa Kemal İstanbul yeni Sadrazamı Tevfik Paşa ile yaptığı ayrıntılı telgraf görüşmelerinde sadece Büyük Millet Meclisinin Türkiye'yi temsil ettiğini iddia etti, Doğrudan doğruya davet edilmesini istedi. Tevfik Paşa'nın iddiasına göre iki hükümetin benzer gayeleri vardı. Müttefiklerin tamamıyla şehri kontrolleri altına alması diye Padişah'ın İstanbul'da hükümetini devam ettirmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal, gayelerin benzer olabileceğini fakat hür Türkiye'nin işgal edilmiş Türkiye'ye tabi olamayacağı cevabını verdi (55). Londra daveti Yunanlıların hezimetinden sonra kendilerine gelmeleri için sadece bir hile mi olduğu üzerinde Ankara'da münakaşa edildi (56). Mustafa Kemal Müfritlerde olmayan kendi görüşüne meclisi döndürdü: Bir temsilcinin gönderilmesi fakat doğrudan doğruya bir davet gelmedikçe gönderilmemesi, İtalyanlar Delegeleri Brandiziye götürmek üzere Anatalya'da bir torpito hazırladı. Milliyetçilere karşı senpatisinden sık sık bahsedilen Kont Sforza vasıtası ile Lloyd George tarafından doğrudan doğruya bir davetiye gönderilinceye kadar Milliyetçiler Romada beklediler (57).

Bekir Sami Londra'ya gidecek heyete başkan seçildiği sırada Moskova'dan henüz dönmüştü. Rusyadaki ikameti onun gözünü açmıştı. Şimdi O, Rus hükümetine uluslar arası iyi niyet sözlerinde gayri samimi ve azınlık haklarına riayet etmeyen müstebit bir azınlık hükümeti olarak bakıyordu (58). Londrada onun batı ile anlaşma arzusunda olduğu gerçekten anlaşılırsa da Konferansa takdim ettiği istekler hâla Misakı Millidekilerdir. Onların rızasıyla Bekir Sami kendisinin olduğu kadar İstanbul delegeleri için de konuştu. Bu ahenk gösterisi müttefik temsilcilerini hayrete düşürdü fakat bu iki ihtilafın izafi gücünü aksettirdi. Müttefikler Sevr'in değişikliğini kapsayan iki tasarı sundular. Bununla beraber Mustafa Kemal'in şimdiye kadar ki başarısı andlaşmanın tamamının zorla kabul ettirilemeyeceğini gösteriyordu. Bekir Sami Mustafa Kemal'den aldığı talimata göre tasarrufların birini bazı şartlar ile ve diğerini tasvip edilmesi şartı ile kabul etti. Mamafî Yunanlılar Sevr andlaşması ile kazanılan hakların değiştirilmesini düşünmeyi red ettiler ve Mart sonunda Ankara üzerine yeni bir hücumla başladılar. Ankara bunun üzerine bütün Misakı Milli taleplerine uymayan teklifleri red etme ihtiyacını duydu. (59)

(55) Mustafa Kemal, Nutuk, s. 449-490.

(56) Halide Edip, Turkish Ordeal, s.243.

(57) Jaschke, Die Türkei, s.45-46, Mustafa Kemal, Nutuk, s.490, Kont Carlo Sforza, Diplomatic Europa since the treaty of versailles (New Heaven, 1928), s.51-66 Türk dostluğu görüşlerini özetler. Ankara'nın zaten Romada ve Paris'te siyasi memurları vardır.

(58) Halide Edip, Turkish Ordeal, s.242-243.

(59) Londra Konferansı hakkında bak. Oriente Moderno, I:7 (Aralık 15 1921) 390-393, Bekir Sami'nin taleplerini ihtiva eder; Mustafa Kemal, Nutuk, s. 490-491; Toynbee, Western History Question, s.93-97; Edouard Qrialet et Michel Lhétier, Histoire diplomatique de la Grèce de 1821'a nos Jours, v(Paris, 1926), 389-395.

Bekir Sami Londra'da Lloyd George, Briand ve Sforza ile müzakereye girişmeği başarması Müttefikler arasındaki uçurumu daha da açıyordu. Bekir Sami'nin, Yunanlılardan vaz geçmesi için Lloyd Georg'u iknaye çalışma gayreti aynı zamanda Türkiye'nin anti Bolşevik birliği ve Kafkasya halkını, desteklemesi için resmen yaptığı teklif te semeresiz kaldı. Bekir Sami Lloyd George ile karşılıklı olarak esirlerin değiştirmesini kararlaştırdılar (60). Brian ve Sforza ile Türk ekonomisi imtiyazına karşılık olarak Fransız ve İtalyan askerlerinin Anadolu'nun geniş bölgelerinden çekilmesini sağlayan resmi antlaşmalar imzalamayı başardı. Sforza sulh andlaşmasında İzmir ve Trakya'nın Türk mülkü olduğunu destekleyeceğine söz verdiği zaman, Brian da Türkiye-Suriye hududunun Sevr andlaşmasındakinden daha güneyde olmasını kabul etti (61). Fransa ve İtalya Türklere karşı Yunanlıları destekleyen İngilizlerden ayrıldılar.

Bekir Sami'nin başarısı aynı zamanda onun başarısızlığı idi. Olaylar Bekir Sami'ye Mustafa Kemal ve diğer Milliyetçilere olduğundan farklı görünüyordu. Bekir Sami yurda dönüşünde üçlü ittifak bölgelerine neticede eşit olan iktisadi imtiyazları tanıdığından Mustafa Kemal ve meclisin hücumuna uğradı. Hâla koloni zihniyetinde olduğundan Fransa ve İtalya Milliyetçi basında yerildi. Bekir Sami Rusya'ya karşı tutumundan dolayı da sorguya çekildi. Bu yardım kaynağının vaz geçmemesini sağlamak mühim idi. Mustafa Kemal Bekir Sami'nin kendi talimatları dışına çıktığını söyleyerek Hariciye vekillikinden istifasında ısrar etti. Meclis Fransa ile yapılan antlaşmayı red etti ve hatta İtalya ile yapılanı da tanımadı. Mecliste kendilerini "Doğucu" ilan eden kuvvetli bir grup batı ile müzakerelerden daha fazla Rusya'ya Umud bağlıyordu (62). İstifaya mecbur edilmesine rağmen, Bekir Sami'nin emekleri boşa gitmedi. Esirlerin değiştirilmesi antlaşması Sonbaharda İngiltere ile yeniden müzakere'ye konuldu. İtalyanlar Haziran Antalya'yı boşaltmağa başladılar ve Fransızlar yeni müzakereler için isteklerini belirttiler. Londra Konferans'ından sonra Ankara'nın bütün Türkler namına konuştığı, İstanbul hükümetinin de sadece Padişahı temsil ettiği aşikardı. Batı Devletleri her ne kadar İstanbul'u tanımakta iseler de, sonuç almak için Ankara hükümeti ile iş yapmak zorunda idiler.

Geçen sonbalarda Mustafa Kemal Meclise seçim için vekilleri aday göstermenin kanuni hakkını kazanmıştı. Bu suretle en yüksek mürettebatın üzerinde şahsi kontrolü temin etti. Böylece İktisat vekili Yusuf Kemal'i, Bekir Sami Bey'in yerine Hariciye vekili yaptı. (63) Yusuf Kemal gençliğinde sağ elini sa-

(60) Mustafa Kemal, Nutuk, s. 497-498; Edip, Turkish Ordeal, s.254-255. Bu görüşmelerin haberi Krassin ve Çiçerin'e sızdı belki her hangi bir Türk-Rus antlaşmasına set çekmek İngilizlerin gayreti idi. Bu sıralarda İngiltere ve Rusya Türkiye'den Çin'e kadar olan Müslümanlara tesir etmek için mücadele ediyorlardı ve Türk Milliyetçilerine de etki edebilme teşebbüsünde karşılıklı olarak isnatlarda bulunuyorlardı. Bak. Degras, I, 230-233.

(61) Oriente Moderne deki metin I:2 (Temmuz 15, 1921), 79-81 ve II:1 (Haziran 15, 1922) 18 zikredikleri sıra ile.

(62) Kemal, Nutuk, s.409-410 Oriente Moderne, I:1 (Haziran 15 1921) 21-23, "W", in Reue du monde musulman, LII, 201-202; Michel Paillarés, le Kémalisme devant les Alliés (Constantinople, 1922), s. 355-356. Sforza, Diplomatic Europe, s. 63, Mustafa Kemal'in iktisadi imtiyazlarının ehemmiyetinin tahlilini tesbit eder.

(63) Mustafa Kemal, Nutuk, s.427-428; Jaschke Die Turkei, s.49.

katlamış olduğundan doktorluktan Avukatlığa geçmeğe mecbur oldu. Bu kaza Milliyetçilere avukatlık hüneri ile mahkeme dışında davaları hal eden başarılı bir murahhas kazandırdı. Yusuf Kemal İstanbul ve Paris Üniversitelerinde yetiştirdi. Hem Fransızca'yı hem de İngilizceyi kendi lisanı gibi konuşuyordu. Kendisinden daha yaşlı olan Bekir Sami gibi tecrübenin verdiği ustalığa sahip değildi. Fakat kendisi gibi kırk yaşlarında olan Milliyetçi liderlere has dosdoğru konuya girmesi zor bir pazarlığın kabul ettirilmesinde Yusuf Kemal'e kuvvet veriyordu. Vatandaşlarından birinin dediği gibi o "çalışkan" bir siyasetçi idi(64).

Yusuf Kemal andlaşma için son müzakereleri başarı ile idare ettiği Moskova'dan henüz dönmediği ve Bekir Sami'nin Londra'da bulunduğu sırada meclis 1919 Mayısında onun Hariciye vekilliğini tayinini onayladı. 1921 başlarında Menşevik Georgia tarafından kontrol edilen Batum üzerindeki münakaşalar yüzünden Türk-Rus antlaşması tehdit edildi. Bolşevik alayları Soviet olmayan bu son Kafkas Devletinin üzerine gittiği zaman Ankara ultiमतomla Gürcistan'dan toprak istedi. Ankara'daki Gürcistan sefiri Medivani muhtemelen Batum'u Bolşeviklerin elinden uzak tutmak için Türklerin Batum'u işgal etmelerine razı oldu. Onun üzerine kızıl alayların oraya vasil olmasından bir hafta evvel Kazım Karabekir'in 11 Martta Türk askerlerini şehre sokması ile ciddi çarpışmalardan güç bela kaçınıldı (65). Çiçerin ve Yusuf Kemal'in anlaşarak 16 Mart 1921'de imzalanan andlaşmanın bir parçası yapmak istedikleri bu muhtemel Fashoda uzlaşma ile hal edildi (66).

Çiçerin için bu andlaşma İngiliz dostluğunu temin için bir çoklarından sadece biri olmuştu, "Emperyalizme karşı mücadelede dayanışma" Türk-Rus önsözünde kaydedilmiştir. Uygun ve kalıcı doğu sınırlarını temin etmesi ve batı batı ile edilen pazarlığı kuvvetlendirmesi bakımından Moskova antlaşması Ankara için büyük bir zaferdi. Yusuf Kemal geniş mahalli muhteriyet verilmesi ve Türk mallarının serbestçe geçmesi şartları ile Batum'u Sovyet Rusya'ya bırakmağa mecbur oldu. Kars ve Ardahan Türkiye sınırları içine alındı. Çiçerin "Türkiye" demek Misakı Millide gösterilen topraklar demek olduğu fikrinde anlaşıyor. Ve Rusya Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmeyen Türkiye'ye ait Uluslar arası anlaşmalara rıza göstermeyeceğini vaat ediyordu. Her biri diğerine zorla kabul ettirilmek istenen andlaşmaları kabul etmemeğe karar verdiler. Rusya bütün imtiyaz haklarından vaz geçti. Yusuf Kemal'in en büyük feragatı İstanbul'un emniyette olması şartı ile boğazlar rejiminin Karadeniz Devletleri tarafından kararlaştırılmasına razı olmasıdır. İngiliz gemilerinin boğazları kontrolü ve Yunan askerlerinin hucumlarının devamı müddetince bu feragat hayret verici değil işe de Lozan'da Türkler bu maddenin yerine getirilmesinden muafakıyetle kaçındılar.

(64) Müftü zade Ziya, "Türkler nasıl hissediyorlar", s.860; İbrahim A.Gösa, Türk meşhurları Ansiklopedisi (n.p., n.d.) s.378; Mehmet Zeki, Encyclopédie Biographique de la Turquie (İstanbul, 1932), s.37-38; Toynbee, Western question, s.178; Clair Price, "Mustafa Kemal and The Angora Government, "Current History, XVI(1922), 794-795.

(65) Mustafa Kemal, Nutuk, s.418-419; Fischer, Soviets in World Affairs I,392; Halide Edip, Turkish Ordeal, s.240-241; Jaschke, Die Türkei, s.45,47; Toynbee, Survey....1920-1923, s.369-370; Hikmet, Harici siyaseti, s.66.

Andlaşmayı imzalayanların her birinin topraklarında diğer Devletin Hükümetini devirmek için grup çalışmalarına mücadelemeyeceğini vaadi ile hâla mevcut olan şüphe sekizinci madde ile açıklığa kavuştu. Moskova için bu, Rusyadaki milyonlarca Türk tebalası arasında Pan Turanizm tahrikçilerine karşı korunma idi. Ankara için Kafkasya'da daha başka yerlerde Bolşevik fevcatılığına karşı korunma idi. Propoganda hareketlerine karşı kati bir hazırlık yoktu. Filvaki Komünist propogandasına Türkiye'de teşebbüs edildi fakat çok az muaffak oldu. Mustafa Kemal hapis ve diğer şeylerle onun cesaretini kırdı. Bunun için 1921'de üçüncü Comitern Kongresinde ve ertesi sene Komünist işçi birlikleri Kongresinde şiddetle itham olundu (67). Bu ideoloji anlaşmazlıkları Hükümet ilişkilerini ciddi bir şekilde bozmadı ve Moskova Türkiye'ye bu güne kadar söylenilmemiş olan büyük miktarda askeri levazım tedarikine devam etti (68).

Rusya ile dostluk ilişkilerinin ilk başlarında dış siyasette Mustafa Kemal "doğucuların" durumlarını kabul etmek için tuzağa asla düşürülmedi. Mustafa Kemal batılı da değildi fakat Misakı Millideki amaçları icra ederek hiç durmadan her iki taraftan faydalar elde etmeği aradı. 1 Mart 1921'de meclis için Türkiye'nin uluslar arası durumunu gözden geçirerek hem şark hem de garp ile iyi ilişkilere girişmeğe hazır idi. Fakat kendisinin barışçı amaçlarını anlamamış gibi davranmalarından İngiliz Devlet adamlarına sitemde bulundu (69). Moskova antlaşmasının imzalanmasından az sonra Türklerin İnönü'de Yunanlılara karşı kazanılan ikinci zaferi İstanbul'daki yüksek komiserlere Türk Yunan mücadelesinde bitaraflığı ilan etme ve boğazlar etrafındaki bitaraf mintıkaya savaşçı Devlet olarak girmeyi red etmeğe yol açtı. Yunanlılar, Kostantin'in Yunan tahtına dönmesi ile Fransa ve İtalya'nın ziyadesiyle Türk taraftarı olacağını bildiklerinden barışa hemen yönelmek için Müttetiklerin 1 Haziranda yaptıkları aracılık teklifini red ettiler. Temmuzda Yunanlılar Ankara'ya yeniden bir taarruza niyetlendiler (70).

Mustafa Kemal'in siyaseti sadece Yunanlılar hazimete uğratılınca ve yahut Misakı Milliye ile uzlaşacak andlaşmaları müzakere edinceye kadar Batılı Devletler ile teması sürdürmektir. Bekir Sami dolaşan bir heyetle bir yoklama için Batılı Devletlerin merkezine gönderildi (71). Bu esnada Mustafa Kemal ve yüksek İngiliz komiseri General Harrington geniş bir görüşme durumunu geliştirmek için esir değiştirilmesi üzerinde konuşmayı açıkça arzu ediyorlardı. Fa-

(67) Oriente Moderno, I:3 (Ağustos 15, 1921), 154-155 ve II:8 (ocak 15, 1923), 472; Mustafa Kemal, Nutuk, s.427-428, Fischer, Soviets in World Affairs, I,393; "W" in Revue du monde Musulman, LII,193 202; Current History, XV:1 (Ekim 1921), 144; Gottard Jaschke "Protest der Türkischen volkskommunistischen Partie gegen die Regierung der Türkischen Grossen Nationalversammlung", Die Welt des Islams, XX (1938), 135-136.

(68) Fischer, Soviets in World Affairs, I,391; Jaschke, Die Türkei, s.141; Oriente Moderno, I:5 (Ekim 15, 1931), 282. Kemal askeri yardımdan bahsetmez sadece 1921, "Türk-Rus ilişkilerini çok uygun bir şekilde geliştiğini söyler. Nutuk, s.541.

(69) Asie Français deki metin, XXI:193 (Haziran 1921), 251-252.

(70) Oriente Moderno, I:7 (Aralık 15, 1921), 395-396.

(71) Jaschke, Die Türkei, s.50-58. Mustafa Kemal, Nutuk, s.500-501 daki sayfalar. Tekrar Bekir Sami'nin barışın ne pahasına olursa olsun siyasetini itham eder.

kat her hangi biri diğerini tasarlanmış toplantının yapılamaması halinde ricacı rolünde görmeyecekti (72). İtalyanlar 1921 Haziranında Antalya'ya boşaltmağa başladılar ve Bekir Sami'nin Sforza ile yapmış olduğu gibi bir andlaşma için tekrar ısrar ettiler fakat Mustafa Kemal Ankara'daki İtalyan memuru Tuozzi tarafından istenilen iktisadi imtiyaz üzerinde eskiden olduğu gibi şimdi de uyuşmağa razı değildi (73).

Kendi Suriye mandasında kafi miktarda başının dertte olması ile acı çeken ve bir çok meselelerde İngilizlerle arası açık olan Fransızlar ile Ankara ilk defa kendi koşulları üzerinde bir andlaşma yapmağı başardı. Dış ilişkiler Komitesi senatosu başkanı M. Franklin Bouillon Haziranda gayri resmi bir heyetle Ankara'ya geldi ve Mustafa Kemal ile uzun görüşmeler yaptı. Franklin Bouillon Kilikya'daki düşmanlığa son vermek istedi karşılığında sadece iktisadi imtiyaz ve Türk maliyesinde Fransa'nın büyük menfaatlerinin korunması, iktisadi gelişme ve Fransız okul ve misyonerlerinin korunması için Kapitülasyon imtiyazı kalıntılarında bazıları istedi. Bunu başarmak için Bekir Sami Briand andlaşmasının sonuçsuz kalmış esasları üzerinde görüşme için çaba sarfetti. Buna Mustafa Kemal mücadele etmeyecekti. Misakı millinin üzerinde durduğu "siyasi, iktisadi, adli, askeri, kültürel" eğemenlik, başlangıç noktası olmalıdır dedi. Fransız delegesi Mustafa Kemal'in direnmesinin etkisi altında kaldı. Onun hükümeti Ağustos sonlarında Ankara'yı tehdit eden en ciddi askeri hücumu püskürten Sakarya Savaşında Mustafa Kemal'in Yunanlılar'a karşı kazandığı zaferin etkisi altında kaldı. Bundan dolayı Ankara Andlaşması 20 Ekim 1921'de imzalandı. Bu Moskova andlaşması gibi Türk siyaseti için büyük bir zaferdi (74).

Bu andlaşma düşmanlığı derhal durdurdu Türkiye ve Suriye arasındaki yeni hudut Sevr'de çizilen hududu tashih ederek Klıkya ve Bağdat tren yolu geçidinin çoğunu Türklerin elinde bıraktı. Batumu Gürcistan'a vermeğe mecbur kaldığı gibi, Yusuf Kemal'in buradaki en büyük feragati Türkçenin resmî dil olacağı hususi bir rejim garantisi ile Franklin Bouillon'un Türk bayrağına benzeyen mahalli bir bayrağı tertip etmeyi deneyeceği vaadi ile İskenderon'u Suriye'ye bırakmak oldu (75). Yusuf Kemal, Fransızlara iktisadi imtiyazlar veyahut Türk hakimiyetini sınırlayacak azınlık hakları için her hangi bir garanti vermekten kaçındı. Ankara andlaşması ile Türkler, Büyük Millet Meclisi hükümetinin Fransa tarafından tanınması ve Britanya'nın himayesinin arkasında esasen Fransa'yla yapılan ayrı bir barış ile Sevr'in iki tarafı islahını kazandı

- (72) Mustafa Kemal, Nutuk, s.541-543; Rawlinson, Adventurers, s.247-248. Litvinov dar Cruzon'a Eylül 27, 1921, Commissariat'ın dış işleri için Moskova'daki Türk-İngiliz görüşmelerini tanzim ettiğini söyler: Degras, I,260-261. 1921'de iki memleket arasındaki ilişkiler İngiliz casusluğu ile itham edilen ve Oxford'da tahsil etmiş bir Nintli Müslüman'ın Ankara'daki genel takibi ile yeni baştan canlanmıştır: Halide Edip, Turkish Ordeal, sızg-230. georges-Gautis, Angora s.242-247, 73/Hikmet Harici siyaseti, s.100; Oriente Moderno, I:3(Ağustos 15, 1921), 183, ve I:8 (Ocak 15, 1922), 469.
- (74) Mustafa Kemal, Nutuk, s.523-527; Oriente Moderno, I:3 (Ağustos, 15, 1921), 152. Bu zaman zarfında her hangi bir Müttefikin aracılık teklifinin türkler'in kabul etmemesinde Fransızların ona cesaret vermesinden şüpheye düştüler: Toyenbee, Western Question s.100-101. İngilizlerin Japon Yüksek Komiseri vasıtası ile Misakı Milliye'yi kabul etmeğe hazır olduklarını ima ederek andlaşmayı bozma teşebbüsünü Türkler red etti. Hikmet Harici siyaseti, s.100.
- (75) Türkler 1939'da Türkiye ile nihayî birleşmesi için temellerini hazırlayarak İskenderon'un (Hatay) hususi bir durumu olduğundan ısrardan yaz geçmediler.

(76). Fransızlar Ankara'ya büyük miktarda mühimmat verirlerken, şimdi binlerce Türk alayları Yunanlıların üzerine saldırmak için serbesti (77). Türk Fransıız ilişkileri bundan sonra sıkı oldu ve Franklin Bouilon nihayi ateşkes yapılıncaya kadar ikisi arasında mekik dokudu.

Mustafa Kemal'in Fransa ile barış yapması yalnız İngilizleri değil aynı zamanda Rusları da endişelendirdi. Çiçerin izahat istedi. Ve Ankara rejimini yıkmak için veya zayıflatmak için açıkça Kafkasyadaki Enver'i kullanacağı tehdidinde bulundu (78). Fakat Mustafa Kemal metanet gösterdi. Şimdiye kadar İngiltere ile barış yapmaması, Fransa ile müzakerelerdeki başarısı Rusya'nın gözünde onun prestijini arttırmağa yaradı. Sakarya zaferinden sonra ve Franklin Bouilon ile antlaşmanın neticelenmesinden tam bir hafta önce Kazım Karabekir Türkiye ile Rusya, Gürcistan, Azerbeycan ve Ermenistan arasında Kars andlaşmasını imzaladı. Moskova antlaşmasını örnek alan bu andlaşma, Türkiye'nin yeni doğu hududunun Rus baskısı altında olan Kafkas Cumhuriyetleri tarafından onaylanması, onayhyanlar arasında dostlukların ilanı idi (79). Aralık 1921'de Ukranya'dan General Frunza'nın başkanlık ettiği yeni bir Sovyet heyeti Ankara'ya geldi. Bu Kars andlaşmasına benzeyen Türk Ukranya antlaşmasının 2 Ocak 1922'de imzalanmasını sağladı (80). Frunza bundan başka Sakarya zaferinden sonra Mustafa Kemal'in istediği askeri malzemelerin Ankara'ya gönderilmesini düzenledi ve Yunanlılara karşı seferberlik açılması için askeri tasviyede bulundu. Franza'nın üç haftalık vazifesinin sona ermesinden hemen sonra, Comarado Aralov ismindeki Moskova'dan yeni bir sefir geldi. Hem Ankara'da hem de Mustafa Kemal ile yaptığı seyahatte büyük bir tezahüratla karşılandı (81).

Ankara Hükümetinin kurulduğundan beri diplomatik ilişkilerinde Mustafa Kemal Rusya ve Batı Devletleri arasında başarıyla hareket etti. İlişkide bulunduğu her iki dünya'ya karşı hiç olmazsa manevi bazandan saptırıcı bir destek verebilecek müslüman dünya ile de ilişkilerini samimi bir alaka ile devam ettirmediği başarı. Büyük Millet Meclisi bütün Müslümanların desteklenmesi için bir müracaatta bulunduğu zaman, Bekir Sami henüz ilk vazifeyle Moskova'ya gitmemiştii (82). Mustafa Kemal milliyetçi Türkiye'nin zaruri olarak laik bir Devlet olması ve her hangi Pan-İslamik hareketlerinden uzak tutulması kanaatinde idi. Mustafa Kemal meclise İslamiyet bağlarının Osmanlı Padişahlarına hiç bir şey yapmadığını fakat onların kötülüklerini yaydığını ve onları belaya soktuğunu söyledi (83). İstiklal savaşı sırasında Hiristiyani Dünya'ya

(76) Curzon'un protesto ettiği bu tasdikname ve ayrı sultn, Paris dağılık olduğunu kabul etmedi. Türkiye No.1 (1922), Cmd.1570.

(77) Gontaut-Biron, D' Angora à Lausanne, s.98.

(78) Ziemke, Die neue Türkei, s.366-367, "W" in Revue du monde Musulman, LII.201-265; Harry N, Howard, The Partition of Turkey: A diplomatic History, 1913-1923(Norman Okla., 1931), s.268.

(79) Degrastaki metin, I,263-269.

(80) Kliuchnikov ve Sabanin deki metin, Mezhdunarodnaya politika, III, Pt. I, 164-165deki metin,

(81) Fischer, Soviets in World Affairs, I,393-394. 1922'de Sovyet sefaretii 70 kişilik kadrosu ile Ankara'da tayin edilen en iyisi idi. Bk. Grace Ellison An English woman in Angora (London, 1923), s.151.

(82) Hakimiyeti Milliye, Mayıs 9,1920.Bak Jaschke, Die Türkei, s.33.

(83) Oriente Moderno, 1:8 (Ocak 15,1922), 467-468 Mustafa Kemal, Nutuk, s.377-378.

karşı hilafeti başarı ile idame ettireceği gibi görünen nüfuzlu Müslüman ve Müslüman Devletleri'nin Türkler için tabii olan destek ve hayranlığını memnuniyetle kabul etti. Yeni Türkiye sonunda Osmanlı Hanedanından ve İslam cemaatinden bağlarını koparacaktı fakat bu kademe'nin zamanı henüz gelmemiştir.

Yusuf Kemal ve Afgan sefiri her ikisi de Rusya ile anlaşmaları neticelendirirken Uluslar arası en hühim Müslüman ilişkisi Afganistan ile Moskova'da akdedilen 1 Mart 1921 anlaşması ile kurulmuş oldu (84). "Allahın adına, merhametine, acımasına" diye adet olan Müslüman duası ile başladı. Üçüncü madde de Afganistan İslamlara hizmet için ve "Hilafetin bayrağını taşıması için Türkiye'nin önderliğini tanıdı. İki Devlet emperyalist Devletlerin, yani İngiltere kastediliyordu. hücumuna karşı resmi bir dostluk antlaşması için mutabık kaldılar ve Türkiye Afganistan için askeri öğretmenler sağlamayı kabul etti. Afganistan'ın ilk elçisi Sultan Ahmet Han 1921 Nisan'ında Ankara'ya geldikten sonra sevilen bir şahıs oldu. O batılı bir ziyaretçiye "Diğer Müslümanlar biz hepimiz Türklerin meselesini kendimizin olarak kabul ediyoruz" dedi (85). Aynı senede Mustafa Kemal biraz bağımsızlığa sahip olan Buhara'ya bir elçi gönderdi. Ankara'daki Buhara elçisinden hediye olarak Kuran ve kılıç aldı. Mustafa Kemal'in hoş geldiniz nutku dinin müşterek bağlarına istinad ettirildi. Mamafi O buna ziyaretçilerden daha az ehemmiyet verdi (86).

Kemal'in görüştüğü şerefli müslümanlara önderlik eden Şeh Ahmet es şerif es Sunusi Bingazi'deki Sinüsilerin eski nüfuzlu lideri idi. Seyyid Ahmet Türklerle beraber İtalyanlara, Fransızlara, İngiliz kuvvetlerine karşı savaştıktan sonra 1918'de Türkiye'ye kaçtı. 1920 de Mustafa Kemal onun şerefine verilen bir ziyafette onu kabul etti ve Sivas'ta Pan İslamizmin Kongresini organize etmesini ve ilk günlerde Türk Milliyetçilerine mukaddes harbi telkin ederek yardım etmesine ve Arapları İngiliz ve Fransızlara karşı koyması için Türklerin yanında yeniden nizama sokmasına izin verdi. Mamafi bir müddet zımnın böyle destekleri kabul eden Mustafa Kemal kendisi için hiç bir zaman Pan İslamizmin meselelerine karışmadı. Mustafa Kemal onun hilafeti hareketle desteklemesine karşı koyunca, Seyyid Ahmet Suriye'ye gitmenin akıllıca bir iş olduğunu anladı. Bundan başka Mustafa Kemal Sultanların başını ağrıtan Arab memleketleri üzerinde kontrol teşebbüsüne Türkiye'nin daha fazla sürüklenmesini red etti (87).

(84) British Foreign and State Papers daki metin, CXVIII (1933), 10-11 Bu antlaşma bir gün evvelki Rus-Afgan anlaşmasına örnek oldu. Bak Degras, I, 233-235.

(85) Jean Schicklin, Angora: L'aube de la Turquie nouvelle, 1919-1922 (Paris, 1922), s. 317.

(86) Oriente Moderno, I:9 (Şubat 15, 1922), 545-547 ve I:10 (Mart 15, 1922), s. 604-605.

(87) e.E.Evans -Pritchard, The Sanusi of Cyrenaica (Oxford, 1949), s.130-133; Jaschke, Die Türkei, s.42,45; Georges - Gaulis, Angora s.239-240; Sforza, European Dictatorship, s.202-203; Oriente Moderno, I:1 (Haşir 15, 1921), 24,32 ve III (Nisan 15, 1922), 635. Ocak sonlarında sonradan başvekil olan Rauf Bey Seyyid Ahmet şerefine Afgan sefiri tarafından Ankara'da verilen ziyafete katıldı ve tehlike anında yardımcıları için Türkiye'nin teşekkürlerini söyledi. Aynı eser II,10 (Mart 15, 1923), 583. Mustafa Kemal ve Meclis Mart 1921 de Pan İslam Kongresi fikrini Bekir Sami'nin Londrada bulunduğu ve Yusuf Kemal'in Moskova'da olduğu ve Hakimiyeti Milliye gazetesinin bu fikri açıkça teyid ettiği sırada kabul etti. France Ministère des Affairs eptfapçs' Bulleth périodique de la presse turque, XIII (Nisan 22, 1921), 3.

1922 başlarında Büyük Millet Meclisi Hükümeti iyice kuruldu. Bunun başlıca vazifesi Yunanlıları Batı Anadolu'dan ve Trakya'dan atmak ve Türkiye'deki bu bölgeleri birleştirerek barışı temin etmekte. Sonradan Mustafa Kemal, "biz minnet etmeyiz" askeri güçle düşmanı topraklarımızdan sürünceye kadar siyasi yolla her hangi bir başarı elde etmeğe umut yoktur (88)" dedi. Fakat hâlâ kansız bir zafer için her hangi bir görüşme fırsatını yakalamağa razı oluyordu. Bu maksatla Yusuf Kemal Mart ayını Londra'da ve Pariste geçirdi ve Mısakı Milli esasları üzerinde bir barış yapması için Curzon ve Poincare'yi boş yere iknaya çalıştı (89). Mamafî üç müttefik Hariciye vekili Mart ayında Paris'-

Paris'te bir araya gelerek, Sevr andlaşmasının Türkler lehine daha fazla değiştirilmesi, derhal bir ateşkes yapılması ve barıştan sonra Yunanlıların Anadolu'yu boşaltması teklifinde bulundular (90). Şubattan beri ümitsiz olan Yunanlılar kabul ettiler Mustafa Kemal mümkün olacak sulh başlangıcını bozmamağa fakat aynı şekilde Yunanlıların askeri bir tahkimatla yeni bir hücumla hazırlanmalarına ateşkes ile mühlet vermemeğe karar verdi. 5 Nisan cevabı olarak Yusuf Kemal Müttefiklere gönderildi. Mustafa Kemal ve vekillerinin müzakeresinden sonra prensip olarak Yunanlıların derhal boşaltma işine başlamasını temin edecek ve ateşkes müddetince bunu tamamlayacak dört aylık bir ateşkes'i kabul ettiler (91). Bunu Yunanlılar ve Müttefikler red etti. 23 Nisanda tekrar Türk notası derhal boşaltılma üzerinde ısrar etti ve İstanbul'a yakın İzmit'te barış şartları üzerinde hazırlık kabilinden bir Konferans açılması teklifi ile bir başlangıç yapmağa çalıştı. Müttefikler bunu da red ettiler (92).

Mustafa Kemal böylece tasavvurda olan barış görüşmelerinin bozulması sorumluluğunu kabul etmeği red ederken, 1922 Nisanında Cenova'daki Konferans için bir davet elde etme teşebbüsünde bulundu. Çiçerin tek başına onun talebini destekledi. Paris ve Roma'daki itiraz ve gözlem için Cenova'ya gitti. Ankara iktisadi sorunlarda, hükümetin faaliyetinin bu sebepten tam bir hürliğe salıp olduğunu bildirdi (93). Temmuzda Dahiliye vekili Fethi (Okyar)'a tekrar barış görüşmeleri olanağı üzerinde Paris ve Londra'yı yoklaması için gitmesine izin verildi. Poincare kendisini iki kere kabul etti fakat lloyd George ve Curzon kabul etmeyecekti (94). Bu esnada Türk-Yunan harbi en had noktasına geliyordu. Yunanlılar durumlarını islah için Temmuzda İstanbul'u kendi başlarına işgal etmeği teklif ettiler. Müttefikler açıkçı red ettiler. İzmir'deki Yunan heyetleri Ege bölgesini muhtar bir devlet olarak ilan ettiler. Bu da acı

(88) Mustafa Kemal, Nutuk, s.543.

(89) Aynı eser, s. 544-545, Oriente Moderno, I:III (Nisan 15, 1922) 650.

(90) Oriente Moderno daki metin, I:11 (Nisan 15, 1922), 641-645 ve II:5 (Ekim 15, 1922), 266-271.

(91) Oriente Modernodaki metin, I:II 7nisan 15, 1922), 650-651, orada bundan başka Ankara'daki Rus sefiri'nin Mustafa Kemal'e teklifi red etmesi için tesir ettiği bildirildi.

(92) Mustafa Kemal, Nutuk, s.545-55 +, Histoire, s.104-108; Oriente Moderno, II:5 (Ekim 15, 1922), 271-272.

(93) Mustafa Kemal, Nutuk, S.545-559, Histoire, s.104-108; Oriente Moderno, II:5 (Ekim 15, 1922), 271-272.

(94) Degras, I,289, Oriente Moderno, I:9 (Şubat 15, 1922), 525-526, I:12(Mayıs 15 1922), 706, 719-721 ve II:1 (Haziran, 15, 1922), 12.

(94) Halide Edip, Turkish Ordeal, s.247; Jäschke, Die Türkei, s.61-65. Belkide Fethi Bey Londra'dan Mustafa Kemal'e Yunanlıların üzerine son bir hücum yapılmassa barışın yapılamayacağını telgrafla bildirmiştir.

Türk protestolarının İstanbul'daki Hamit bey vasıtası ile Yüksek Komiserlere bildirilmesine sebep oldu. Son Türk cevabı, Ağustos'ta Yunanlıları dağıtan, kumandanlarını esir eden ve Yunanlılar acele ile Anadolu'yu boşalttığı için, 9 Eylül'de İzmir'e zaferle girmesi neticelendiren bir kovma idi (95).

Askeri zafer Türkleri derhal kazançlı bir pazarlık yapacak duruma soktu; şimidi Rusya'nın daha az yardımına muhtaçtı. Mustafa Kemal Izvestia ile bir görüşme yaparak Türkiye'nin İngiliz Fransız ve İtalyanlar ile normal ilişkiler kurmağı istediğini söyleyerek, Türk oportünizmi üzerinde Rusların acı tenkitlerini hatırlattı. Moskova'daki Türk sefiri Müslümanların dayanışmasını ve Rus amele sınıfını ima eden teşekkür nutku ile oradaki hissiyatı yatıştırmağa çalıştı (96). Şimdi aniden Fransız ve İtalyanlar tarafından terkedilen İngilizler kendi başlarına boğazlarda Türklerle karşı karşıya kaldılar. Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından hemen boşaltılmasını talep ederek, Türk kuvvetleri, boğazlar muntıkasında Çanak'a ilerledi. Dipçikleri ileri doğru çevrilmiş tüfekleri ile geldilerse de, Türk İngiliz savaşının korkunç görünüşü şimdi iki hükümeti yüz yüze getirdi. Barış desteklendi çünkü General Harrington Mustafa Kemal'e verilen ultimatom üzerindeki kabinenin talimatlarını O, çekilmedikçe kabul etmedi. Mustafa Kemal tam bir zafere çok yakın olduğu için İngilizleri öfkelenmemesi tercih etti. Yusuf Kemal 23 Eylül'de İstanbul'u ve Doğu Trakya'yı Edirne dahil Türkiye'ye verilmesi esasları üzerinde müttefiklerin bir ateşkes ve barış Konferansı teklifini kabul etti. Trakya'nın barıştan sonra olmayıp hemen boşaltılması üzerinde ısrar edildiği halde Yusuf Kemal, Mudanya ateşkes konuşmalarının başlayabileceğine razı oldu. Mustafa Kemal'i İzmir'de gören Franklin Bouillon'un teklifini kabul etmeleri için belki Türklerle tesir edilmişti. Mustafa Kemal'in şimdi çok arzu ettiği onun Hariciye vekilinin 4 Ekim'de Müttefiklere verdiği notanın uzlaşılır bir dilde olmasından anlaşıyordu; bir barış Konferansı kabul ediliyorsa da bunun Türk topraklarında İzmir'de yapılması isteniyordu (97).

3 Ekim'de Marmara denizinin küçük bir limanı olan Mudanya'da ateşkes görüşmelerine başlandı. Mustafa Kemal Yunanlılara karşı döğüşen batı cephesi komutanı İsmet (İnönü) (98) temsilci olarak gönderdi. İsmet Paşa Doğu Trakya'nın derhal boşaltılması üzerinde tekrar ısrar ederek Mudanya'da bir buhuran yarattı. Curzon, Paris'e acele bir seyahat yaptı ve üç müttefik hariciye vekilini kabul etti. En geç dokuz Ekim'e kadar İngiliz temsilcisi General Har-

(95) Jäschke, Die Türkei, s.63-64, Oriente Moderno, II:4 (Eylül 15, 1922), 211-212; Driault et Lhétiier, Histoire Diplomatique, V 408-14.

(96) Ziemke, Die Neue Türkei, s.367-368; Oriente Moderno, 11:4 (Eylül 15, 1922), 214-215. Ruslar harbin sonu geldiğini anlayarak Haziran'dan Eylül'e kadar bir seri notla bir sulh Konferansı teklif ederek bir başlangıç elde etmek için uğraştılar ve ısrar ediyorlardı ki 1921'de Rus-Türk antlaşması ile sadece Karadeniz devletleri boğazlar rejimi ile uğraşabildi. Degras, I, 330-333, 334-336.

(97) Çanak hakkında ve ateşkesden önce nota değişimi bak. Col.D.I.Shuttleworth, "Turkey, form the Armistice to the Peace," Journal of the central Asian Society, XI:1 (1924), 61-62; Harold Nicolson Curzon: The Last Phase (Boston, 1934), s.271; Oriente Moderno, II:5 (Ekim 15, 1922), 278-281 ve II:6 (Kasım 15, 1922), 338-339; Mustafa Kemal, Nutuk, s.568-579. İzmir'deki İngiliz başkonsolosu itidalsizce iki memleketin harpte olduğu ifadesiyle Mustafa Kemal'in küçük bir kriz yarattığı söylendi., Halide Edip, Turkish Ordeal, s.385-386.

(98) İsmet Paşa soy adını zaferlerinden birinin mücadelesinden aldı.

rington diğer bir çok sorunlarda olduğu gibi ufak hususlardan dolayı Mudanya Konferansının neticesiz kalacağına inandı. Harrington Türkler'e karşı kendisine yeniden savaşı başlatma yetkisi veren Londra'dan gelen iki telgrafi cebinden saklarken İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal'le yaptığı defalarca telefon görüşmelerinden sonra sorun altıya sonra da bire indirildi. Münakaşadaki halledilmeyen sorun İsmet Paşa'nın sonradan Lozan'da iki misli yaptığı manevrası ile halledildi. Harrington'un İngiliz durumunu izah etmesinden sonra o ve İsmet Paşa odada aksi istikametlerde inatla gezindiler. İsmet Paşa razı olmayacağını söyledi ve sonra aniden "kabul ediyorum" dedi. Uzata bildiği kadar uzatmıştı fakat galiba İzzet olursa kendisine kabul etme yetkisi zaten verilmişti. Sonradan Harrington "ben hayatta hiç bu kadar hayal kırıklığına uğramadım", dedi. Böylece 10 Ekimde, Çanak'ta İngiliz subaylarının ateş etmeğe hazır olmalarından 75 dakika evvel karara varıldı. Ertesi günü resmi ateşkes, İsmet Paşa, Harrington, Fransız ve İtalyan generalleri tarafından imzalandı ise de Yunanlılar üç gün sonra katıldılar (99). Refet Paşa 19 Ekimde İstanbul'a Ankara hükümetinin ilk doğu Tarakya valisi olarak geldi. O suretle Misakı Millide istenilen milliyetçi kontrolü memleketin bir çok kısmında tamamladı. Lloyd George'un Yunan siyaseti iflas etti ve aynı gün o da istifa etti.

27 Ekimde Lozandaki barış Konferansı için resmi bir davetiye müttefikler tarafından her iki Türk Hükümetine gönderildi. -Ankara ve İstanbul- padişah ve kendi aralarındaki bağıntıyı tasfiye etmesi için Milliyetçileri tahrik etti. Bu 1 kısımda Meclis kararı ile saltanatın kaldırıldığının ilan edilmesi ile basit bir şekilde yapıldı ise de, Osmanlı Halifesi meclis tarafından seçilecekti. İstanbul kabinesi çekildi ve Ankara tarafından vatan haini diye ilan edilen VI. Mehmet Vahidettin İngiliz gemisi ile kaçtı. Hemen Abdülmecit Meclis tarafından Halife seçildi. Bu Türk dış siyaseti için Şahaneyi Osmaniye ananeleriyle son bir kokuş idi. Mamafî memleketteki tutucuların hissiyatını yumuşatmak ve dışardaki müslümanlar arasında Halifenin prestijini korumak maksadı için bu karanlık müessesenin iki sene varlığını muhafaza etmesine mücadele edildi. İstanbul'un artık müttefik işgalinin tesirinde kalacak bir hükümeti yoktu. O sadece taşra de kanun layhasını müzakere edecek komiteyi Bismarçkı terimleri kullanarak meclisin vasıtası ile tedbire zorladı. "Efendiler, ne hakimiyet ne de idare hakkı bir akademik münaza ile bir kimseden diğer hiç bir kimseye nakledilemez. Hakimiyet tazikle, kuvvetle cebirle kazanılır (100). Egemenlik, tek başına Lozan'da temsil edilen Mustafa Kemal'in muzaffer milliyetçileri ile kuruldu.

Türk delegeleri, İsmet Paşa'nın önderliğinde Lozana gitti. Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın Mudanya'daki direnmesinden memnundu ve şahsi sadakatinden emindi; onu Ankara'nın şimdiye kadar karşılaşmadığı en mühim siyasi vazife için seçti. Hemen arkasından İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in talebi üzerine, Yusuf Kemal'in istifasından sonra, hemen Meclis tarafından Hariciye ve

(99) Mudanya müzakereleri hakkında: Oriente Moderno II.6 (Kasım 15, 1922) 337-345; Sir Charles Harrington, Tim Harrington looks back (London 1941), s.117-128.

(100) Mustafa Kemal, Nutuk, s.578.

kili seçildi (101). Bu şekilde seçilen İsmet Paşa 38 yaşında idi. Sadece askeri mesleğe sahip olmuştu. İstanbul'dan ayrılmadan evvel Harbiye Nazırlığına yükselerek 1920'de Ankara'da Mustafa Kemal'e katıldı. Bundan sonra meclisin bir azası, Erkanıharp başkanı ve batıda kumandan olarak hizmet etti. 1913'de Bulgaristan ile sulh müzakereleri yapan komisyona askeri müşavir olarak Mudanya'daki geçirdiği bir hafta bir yana, siyasetle çok az meşgul oldu (102). İsmet Paşa yeni sorumluluklarının altında ezildi, ve Hariciye vekili olduğu o ziyafet akşamı, alışılmamış bir sıkıntı içinde idi (103). Mustafa Kemal İsmet Paşa'nın kendisinin diplomat olmadığı üzerindeki yalvarmalarına aldırmaz etmedi. Lozan'da, İsmet Paşa'nın yeni rolündeki korkuları devam ediyordu. Bir İngiliz gazetecisine "Büyük Devlet Adamlarımızdan biri olan Bismark ile mücadele için benim gibi bir askeri yolladılar" dedi (104). Konferans celselelerinin bir çoğuna riyaset eden Lord Curzon hakikatte zorlu bir muhalifti fakat İsmet Paşa vazifesini iyi yaptı. Hotel de Chateau daki toplantıda Curzon anlaşmanın bir kaç hafta içinde yapılacağından umutlu idi. Fakat İsmet Paşa'nın inatçı müzakeresinden dolayı ziyadesiyle sekiz ay sürdü. Konferanstaki başarılı iş kısmen, İsmet Paşa'nın uzlaşmayı ayarlayan zekasına dayanır.

İsmet Paşa, Lozan'da kendisini güç durumda buldu. O Muzaffer bir devleti temsil ediyordu, halbuki Müttefik Devletler yenilmiş bir Devlet gibi muamele etmek istiyorlardı. Curzon bilhassa "istediği gibi hareket eden teşkilatla yargılama usulü ve muhalefeti bastırma metodu" kullandı (105). Fakat Türkiye'deki Meclis tam eşitlik ve siyasi zafer talep etti. Curzon'un taktiği Ankara'yı olduğundan daha inatçı yapmak ve böylece İsmet Paşa'ya güçlükler çıkartarak devamlı olacak bir uzlaşmağa razı etmektir (106). Genellikle Lozan'daki diğer diplomatlar, bazı Türk delegelerinin İsmet Paşa'nın barışı temin etmek için bir çok imtiyazlar vermediğini meclis namına görmek için orada bulduklarını düşündüler. İkinci yetkili Türk delegesi. Rıza Nur bilhassa uyusulmayan bir bekçi köpeği gibi görünüyordu (107). Konferans sırasında Hasan (saka) Ankara'nın üçüncü delegesi Türkiye'ye geri gitti ve tahminen daha inatçı talimatlarla geri döndü (108). İsmet Paşa hususi bir ehliyeteye sahip olduğu toprak ve siyasi meselelerde kendi yetkisi ile sık sık hal çareleri bulmağa muktedir oldu, halbuki iktisadi ve mali meselelerde kendi heyetindeki diğer delegelerin tecrübeli fikirlerini almağa zorlandı (109).

(101) Aynı eser, s.570-572. Rauf vekiller heyeti başkanı, belki Yusuf Kemal kadar delegelere reislik etmek için mantıken seçilmesi icap edeni idi. Rauf Bey ve Mustafa Kemal dahili siyasette çeşitli münakaşalardan dolayı ayrılmışlardı. Rauf Bey, İsmet Paşa Lozanda iken Hariciye vekil vekili olarak hizmet etti.

(102) Gövsa, Türk meşhurları, s.188-190.

(103) Georges Gaulis, La nouvelle Turquie, s.95.

(104) Ellison an Englishwoman in Angora, s.305-308.

(105) Amerikan müşahitleri'nin hükümleri: Richard Washburn Child, A diplomat Looks at Europe (New York, 1925), s.86 ve Joseph Clark Grew, Turbulent Era: A diplomatic Record of forty years. (New York, 1952), bahis 18, Kasım 21, 1922'e methal, Mr. Grew delil olarak kitabının kullanılmasına nezaketle müsaade etti.

(106) Foreign Relations, 1923, II,901-902; Grew, Turbulent Era, Kısım 18, Kasım 22, 1922'e methal; Child, Diplommat, s.98. Chila, Ankara'nın hucümlerinden yorulduğunu doğrudan doğruya İsmet Paşa'dan öğrendim dedi.

(107) Nicolson, Curzon, s.346; Foreign Relations, 1923,II,910; Grew Turbulent Era, kısım 19,Şubat 4, 1923'e methal.

(108) Aynı eser, 14 Ocak, 1923'e methal.

(109) France, Ministère des Affaires Etrangères, Documants Diplomatique, Conférence de Lausanne (Paris, 1923), II,127-129.

20-Kasımdaki celse'nin açılışında İsmet Paşa derhal Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir Devlet olarak tam eşit bir mumele görmesini istedi. Bazan bu direnme, İsmet Paşa'yı luzumsuz bir ifrata götürüyordu. Bu direnme bir çok vesilelerde, Türk maliyesi, iktisadiyatı adaleti, azınlıklar, toprak veyahut diğer şeyler üzerindeki yabancı kontrollere karşı her hangi bir tedbir mücadelesinde onun büyük silahı olmuştur. İsmet Paşa, Misakı Milli üzerinde durdu. Curzon İsmet Paşa'nın münakaşalarının tekrarından İsmet Paşa'nın saf bir hakimiyet üzerinde neden ısrar ettiğini anlayamamaktan çok yorulduğunu itiraf etti. Curzon, bu "konu üzerinde İsmet Paşa çok hassas" dedi. "O, İbarelerle değil hakikatlerle uğraşmalıdır". Bu mesele Türkiyedeki azınlıklar için garantilerden biri idi, Küçük Kaynarca andlaşmasından beri Osmanlı Tarihini hatırlayarak İsmet Paşa, Curzon'a egemenlik üzerinde ısrarını mazur görmesini rica etti. "Türkiye bu mesele üzerinde kesin olarak hassas idi ve insanıyetperverlik mülahazası davasıyla bu güne kadar Türk egemenliği tecavüze uğradığından onun korkuları iyice kalıplaşmıştır. Türkiye'nin bütünlüğü sık sık yüksek otoritelerin verdiği sözler ve ciddi anlaşmalarla garanti altına alınmıştır; bununla beraber Türk hükümlanlığı tekrar tekrar ihlal edilmiştir. Türkiye nasıl korkuya kapılmaya bilirdi"? (110) Kezalik, İsmet Paşa uluslar arası bir komisyo'nun boğazların gayri askeri hale getirilmesine nazaret etmesine karşı koydu". Türkiye böyle usullerin tecrübelerine sahipti. Hükümlanlığına bağlı toprakların bir kısmında bir devletin karşılaştığı müdahale ne şekilde ve nasıl olursa olsun, o, devlet için ölümden daha kötü bir felakettir (111). Curzon aynı münakaşa ile Kapütülasyonlar meselesinde öfkelenildi. curzon, "bu münakaşa'ya cevap vermekten yoruldum" dedi. Türkler dünyada sadece kendilerinin hükümlan bir Devlet olmadıklarını idrak edemezler mi? (112) Curzon sık sık yorğun bir hocanın aptal bir talebeyi ihtar etme rolünü üzerine aldı. İsmet Paşa öğrenmeyi red etti. Curzon ve İsmet Paşa arasındaki hususi konuşmada aynı tezatlar sık sık meydana kondu. Bir Amerikan müşahidi Türkiye'deki adli Kapütülasyonları müzakere etmek üzere iki adamı bir araya getirdiğinde Curzon bağırды ve bastonu ile duvarlara vurdu. İsmet Paşa tam bir hâkimeyetten vaz geçmedi ve bu mesele'nin düzeltilmesinin zaman alacağını söyledi. Elçi Child "Curzon ve İsmet Paşa'nın bir arslan terbiyecisi ile azalya çiçeği yetiştiricisine çok benzediklerini" anlattı (113).

Türkiye'nin durumu anlatıldığında İsmet Paşa'nın sakin ve metodlu oluşu da Curzon'u kızdırıyordu. Çünkü İsmet Paşa sağırды. İsmet Paşa diğer delegelerin düşüncelerinin özeti için yanında oturan sekreterine sık sık baş vurmuştu. Fakat İsmet Paşa sağırlığını, düşünmeye vakit kazanmak için kullandı ve ekseriyetle işitmek istediklerinde tereddüt gösteriyordu. Cevap verdiği zaman hazırlanmış bir önergeden okuyarak veyahut sekreterine Türkçe not ettirdiği

(119) Great Britain, Turkey no. I (1923) Lausanne Conferance on near Eastern Affairs, 1922-1923. Cmd.1814, 219(bundan sonra Cmd. 1814 gibi gösterildi).

(111) Aynı eser, s.283.

(112) Aynı eser, s.496.

(113) Grew, Turbulant Era, bölüm 19, Ocak 15,1923'e, giriş.

(114) Grew, Turbulant Era, Kısım 18 ve 19, her yerinde; Child, Diplomat s.95; Nicolsan Curzon, s.298, 319, 333-334.

notları kullanarak anlaşılmayan bir Fransızca ile güçlükle işitilebilecek bir sesle konuşuyordu. Curzon'da olduğu gibi luzumlu tefarruat İsmet Paşa'nın elinin altında değildi. İsmet Paşa mutahassızlar ile müzakere etmek için zaman istiyordu. Cevap verme hakkını ebediyen muhafaza ediyor veyahut cevap hazırlamak için zaman istiyordu. (114) Curzon İsmet Paşa'yı daha aceleci ve basiretsiz ifadeler içine sokarak muaffakiyetsizce paniğe uğratmağa çalıştı. Boğazlar sorununda, İsmet Paşa Curzon'un çok parlak ve daha ziyade Çiçerin'in Türkiye'nin durumunu takdim eden görüşlerindeki hiciv kabilinden suale doğrudan doğruya cevap vermeği red etti (115). Child, "Curzon'un süslü İngilizcesini bu adam üzerine döktükten ve İsmet Paşa'nın çok az müstehzi ve tamamiyle etkilenmemiş yüzünü gördükten sonra bu Curzon için korkunç bir tecrübe olmalıdır", dedi. (116) Hazırlıksız münakaşalarda ve tahlillerde İsmet Paşa Curzon'a emsal olamayacağını farkında idi. Parlak çıkışlar yerine o, sabırla kuşatmayı idare etti. Tabii İsmet Paşa müzakereleri yakından takip eden ve direktifler yollayan Mustafa Kemal ile de telgraf görüşmelerinde bulunuyordu. Her gün Ankara'ya kurye vardı. (117). Uzlaşma selahiyeti verildiği halde İsmet Paşa bazen mümkün olan son dakika'ya kadar pazarlık ediyordu. Bir sabah 10.30'da Yunan ortadoks patriğinin hiç bir surette İstanbul'da kalamayacağını Curzon'a söyledi. Saat 11 de her ikisi açık bir havada toplantıya beraber giderlerken "pek âla kabul edeceğim", dedi (118).

İsmet Paşa Türkiye'nin kazançları için devletler arasındaki anlaşmazlıklardan elinden geldiği kadar faydalandı. Bazan muaffak olamıyordu. Amerikan müşahitlerine Türkiye ile bir barış andlaşması yapması teklifinde bulunarak tekrar tekrar kudretine güç katmağı aradı. Fakat onlar, Mütteliklerin görüşmeleri bitirmeden bunu yapmağı red ettiler (119). Diğer zamanlarda başarı sağladı. İsmet Paşa Konferansın ilk zamanlarında İtalyan ve Fransız delegelerinden epeyce senpati ve destek gördü. İsmet Paşa yine de büyük feragatini, harp gemileri İstanbul'da olan ve alayları Musul'da büyük bir tehditte bulunan İngilizlere yaptı. Ondan sonra, İngilizlerin Konferansı dağıtma ve kazançlarını tehlikeye sokacak duruma getirmesinden korkmadan Fransız ve İngilizlerin çeşitli isteklerine karşı koyabildi.

İsmet Paşa Rusya ve batı Devletleri arasında dar boğazda yürümekte dahi muaffak oldu. İsmet Paşa Konferansın ilk anlarında hemen her gün Çiçerin'i gördü ve muhtemelen ondan faydalı tavsiyeler aldı (120). Britanya'ya feragatta bulunduktan sonra Rusya tarafına dönerek batıyı tehdit edebilirdi "Türkiye, doğuya ve kuzeye, batıya baktığı gibi bakabilirdi" (121). Mamafî İsmet Paşa ve Türkler Rusya ile dost olarak kaldılar fakat ona tabi olmaktan kaçındılar. Lozan'da, Cenova'da olduğu gibi Rapollo çıkmadı. Bunun denemesi Boğazlar

(115) Cmd. 1814, s.127-135.

(116) Child, Diplomat, s.96.

(117) Hikmet, Harici siyaseti, s.113; Georges -Gaulis, Nouvelle Turquie, s.189.

(118) Grew Turbulant Era. Kısım 19. Ocak 9,1923'e giriş.

(119) Foreign Relations, 1923, 11, 901, 970, 987, 997, 1042-1043.

(120) Fischer, Soviets in World Affairs, I,409, Oriente Modarno, II:8 (Ocak, 15,1923), 471-472.

(121) Foreign Relations 1923, II,935.

sorunu idi. Çiçerin Karadenizi diğer Devletlerin gemilerine kapayacak olan Boğazlarda Türklerin tam kontrollüğü üzerinde tartışarak Türkten daha ziyade Türktü. İsmet Paşa, Çiçeri'nin münakaşasını sükunetle geçiştirdi. İngiliz görüşü olan Boğazların bütün Devletlere açık bulundurulmasını sonunda kabul ederek Çiçerin yerine Müttefiklerle gizli hususi bir görüşme yapmasından Çiçerin şikayet etti. Bu arada İsmet Paşa Boğazlar etrafının silahsızlandırılması hususunda Müttefiklere tavizler vermeğe ve onların arzu edilenden daha az elverişli olan garantisini kabul etmeğe mecbur oldu. Fakat son netice Türkiye'nin kazancı için paha biçilmez idi. İsmet Paşa bu noktada Misakı Millinin esas isteklerini yerine getirmiş oldu fakat Karadeniz Devletlerinin Sovyet hakimiyeti koalisyonu'na -Rusya, Gürcistan ve Ukranya'ya- Kapalı denizdeki Türk sahilleri üzerinde kontrol hakkı verecek olan Rus-Türk antlaşmasındaki maddeyi tatbikinden kaçındı. Yeni Türkiye'yi batı ve Rusya arasında kârlı bir duruma soktu. Her ne kadar boğazlar üzerindeki karar bazen Curzon'un Türkiye'ye Rusya'dan ayırma zaferini temsil ettiyse de Rusya'ya tabi olmaktan kaçınmak onun kadar İsmet Paşa'nın zaferi idi (122).

1923 Ocağın sonunda İsmet Paşa ile müttefikler arasında Trakya hududu, Ege denizindeki çeşitli adaların tasarrufu ve Boğazlar rejimi, Türk topraklarına sokulan Ermenistan'ın bertarafı, Türk Yunan azınlıkları'nın mecburi değiştirilmesi üzerinde esaslı anlaşmaya varıldı (123). Hâla münakaşa edilen ehemmiyetli mesele şunları ihtiva ediyordu; Musul'daki Türk-İran hududu, Osmanlı borçlarının taksimi, Türklerin Yunanlılar'dan tazminat istekleri, Türkiye'de yabancı iktisadi imtiyazlar statüsü ve Türkiye'deki Milletlerin ve Müttefiklerin menfaatlerini meşru olarak koruyacak Kapitülasyonlar yerini başka bir rejim imkânı. İsmet Paşa'nın stratejisi toprak meseleleri üzerinde güç bir pazarlığı kabul ettirmek olmuştu fakat Misakı Milli talepleri içine alınan Kürt Türk çoğunluğuna sahip olan Musul'dan gayri yerler için uzlaşmaktı. Türk hükümdarlığını böylece feragat edilen hudutlar içerisinde sınırlandırmıya meyli olan bütün tekliflere karşı o çok sert idi. İsmet Paşa, her çeşit Uluslar arası komisyonların boğazların sıhhi rejimi gibi ufak meseleleri nezaret etmesine başarıyla red etti. Ne yabancı iktisadi imtiyazların geçerliliğini örtbas edecek ne de Türk Mahkemeleri üzerinde her hangi bir yabancı nezareti kabul edecekti. "Türkiye Türkler içindir", üzerinde İsmet Paşa uzlaşmayacaktı (124).

31 Ocakta Müttefikler Türk delegelerine anlaştıkları bütün meseleleri ihtiva eden bir adlaşma müsvettesi ve hâla halledilmemiş meseleler müsvettesini sundular. Curzon maharetle ve kuvvetli lisani ile Türkleri iyi bir teklifi kabul etmeğe icbar etti. "Biz burada mezara girinceye kadar pazarlık etmeyeceğiz

(122) Cmd. 1814, s. 127-135, 156-173, 230-287, 447-457. Curzon'un zaferi gibi Lozan'ın iyi bir tefsiri için Micolson, Curzon'un II ve II bahislerine bak.

(123) Son sorunu ihtiva eden mukavele bilfiil Venezilos ve İsmet Paşa tarafından 30 Ocak 1923'te imzalandı. Bak Stephen P. Ladas, The Exchange of Minokities Bulgaria, Greece and Turkey (New York, 1932), 335-352, 787-794.

(124) Bazı sorunlarda İsmet Paşa dikkatli tahlillere dayanmayan ifrat beyanlara yol açtı. "Halihazırdaki Türk Kanunu Modern hayatın talep ve ihtiyaçlarını karşılayacak durumdadır dedi. (Cmd. 1814, s.489). Bir kaç sene sonra İsmet Paşa'nın övdüğü kanunu Türkler toptan yeniliverek taktim ettiler.

fakat hal edeceğiz ve neticeye varacağız". Bommard ve Garoni, Fransa ve İtalya Kapitülasyon ve maliye maddelerini kabul etmeleri için Türkleri zorladı. İsmet Paşa bu tazyik karşısında yaptığı imtiyazların yeniden bir hesabını yaptı; Müttfikleri yeni hususlar getirdiklerinden dolayı itham etti ve Müttfiklerin taslağı üzerinde kendi görüşlerini hazırlayıp vermek için sekiz gün mühlet istedi. Curzon, İsmet Paşa'dan daha fazla acele ediyordu. Lozan'dan ayrılmak için son tarihi 4 Şubat olarak gösterdi (125).

Orada-Türkler ve Müttfikler arasında dört gün süren gayri resmi pazarlık esnasında ikincisi tarafından daha fazla taviz verildi (126). Nihayet andlaşma'nın ön sözünde görünen İsmet Paşa'nın, "ilişkiler alâkalı Devletlerin hâkimiyet ve istiklâllerine saygı üzerine kurulmalıdır" büyük sözünün kabulü bunlar arasında idi. İsmet Paşa'nın yeni tavizler için verdiği cevap Müttfikler tarafından 4 Şubat 13.45 te alındı. İsmet Paşa bazı mukabil tavizlerde bulundu ve andlaşma taslağının bir çok kısımlarını kabul etti, fakat maliye ve Kapitülasyonlar üzerindeki hakimiyetin varlığını elinde tuttu. İsmet Paşa, andlaşmada anlaşmağa varılan bütün maddelerin imzalanmasını, diğerlerinin ilerdeki görüşmeler e bırakılmasını teklif etti (127). Bu şekilde andlaşma sadece Türklerin riza gösterdikleri sorunlarda zorluğa sokuluyordu. Fakat sulhü temin ederek, Türklerin durumu ziyadesiyle kuvvetlenmiş olacaktı. Müttfik delegeleri otelde Curzon'un maiyetinde toplandılar ve bir kaç taviz daha teklif etmeğe karar verdiler. İsmet Paşa, onlarla 5.40 da buluşmak üzere davet edildi. Aşıkâr surette müteessir ve şaşkın olarak geldi; esasen latif ve hoş bir adamdı. Curzon son tavizleri öne serince, korkunç ikazlar ve tathlıkla aldatma sıra ile İsmet Paşa'ya tatbik edildi. Bir sene içinde Musul sorunu doğrudan doğruya görüşmelerle hal edilmedikçe, tehdit edildiği gibi, sorun, için Milletler Cemiyetine baş vurulmayacaktı. Bazı ekonomik sorunlara altı ay için müsadde edilebilirdi. İsmet Paşa itirazda bulundu, kızdırcı olmayan bir tonla değil sert bir tonla söyledi. Türkiye'ye kulluğu zorla yükletecek iktisadi ve adli maddeleri kabul etmeyecekti. Curzon'un treni o akşam 9 da kalktı. O ayrılmadan evvel İsmet Paşa'nın imzalayacağını umuyordu fakat hayal kırıklığı ile ayrıldı (128).

Büyük Millet Meclisine rapor vermek üzere İsmet Paşa bir kaç gün sonra oradan ayrıldı. İki hafta öfkeli görüşmeler sırasında tavizler verdiği ve barışı yapamadığı için tenkit edilerek her ikisinden dolayı hücumu uğradı. Müttfiklerin taslağının kabul edilemez olduğu üzerinde umumi bir ittifaq vardı ve müzakerelerin yeniden başlanıp başlanılmaması üzerinde münakaşlar devam etti. Mustafa Kemal Meclise karşı, İsmet Paşa'yı müdafaa etti ve müfrit Milliyetçilerin tekrar müzakerelerin yeniden başlamaması isteklerine karşı koydu. Mustafa Kemal'in görüşü nihayet 6 Martta Sovyet elçisinin karşı koymasına rağmen

(125) Cmd. 1814, s.428-447.

(126) Aynı eser, s.832-837. Nikola bu zamanda ikinci delege olan Dr.Rıza Nur'un ona ayrı bir Türk-İngiliz andlaşması teklif ettiği söyler. (Curzon, s.345-346) Rıza Nur'un böyle her hangi br selahiyete sahip olduğu bilinmiyor.

(127) Cmd. 1814, s.837-841.

(128) Aynı eser s. 842-853; Nicolsan, Curzon s.346-348.

men kabul edildi (129). İsmet Paşa tarafından imzalanan ve vekiller heyeti tarafından tasvip edilen bir nota İstanbul'da Hariciye vekili temsilcisi olan Dr. Adnan (Adıvar) vasıtası ile yüksek Komiserlere yollandı. Bu notada Türk görüşleri bazı değiştirilmiş teklifler ile yeniden dile getirildi, ve Konferansın İstanbul'da toplanması istendi. Türkler bununla birlikte karşı bir andlaşma tasarısını sundular. Mesela kesin bir sınırlandırma ile Gelibolu'daki Anzak mezarlığının İngiliz mülkiyetine tesliminin teklifi gibi Türklerin hakimiyet konusunda alışılan hassasiyeti gösteriyordu (130). Tasavvurdaki İstanbul andlaşması Müttefikler için, geçen Eylülden İzmir'de yapılması düşünülen andlaşmadan daha fazla kabule şayan değildi, fakat tekrar Lozan'da toplanmağa razı oldular. Türkler orada yeniden 23 Nisanda toplanmağa razı oldular (131).

Konferansa ara verilmesi esnasında Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın müzakere durumunu desteklemedeki fırsatı kaçırmadı. Türk ordusunu kuvvetlendirdi. Türkler yabancıların kapitülasyon hakları artık mevcut değilmiş gibi davranmakla zaten başlamış oldukları fiili icraatı arttırmağa devam ettiler (132). İzmir'deki ayrıntılı İktisadi Kongre bağımsızlık, Egemenlik ve yabancı ticarethanelerin Türk kanunlarını tanıması lüzumu üzerinde ısrar eden bir iktisadi pakt vucuda getirdi. Mustafa Kemal Kongreye hitap ederek "Türkiye yabancı sermaye'yi hoş karşılar fakat istismarı red eder". "Biz bu memleketin köleler şehri olmasına izin vermeyiz" (133). Mustafa Kemal'in gayreti, dış siyasetin parti tüzüğünde de yeniden ifade edilmesiyle kendi halk partisini örgütleyerek kendi siyasi önderliğini Türkiye dahilinde sağlamlaştırmaktı. Barış Türkiye'nin mali, idari iktisadi ve siyasi istiklalini temin etmeliydi (134). 9 Nisanda büyük Millet Meclisi, Osmanlı Amerikan Development Companye bahşedilen Chester imtiyazını tasdik ettiği zaman Amerikan desteği için ileri bir adım atılmıştı. Gerçi Amerikan İktisadi yardımı gelişen Milliyetçi Türkiye'de iyi karşılanabilirdi. Şüphesiz onun tasdiki Avrupa Devletlerinin iktisadi taleplerine karşı Lozan'da Amerikan desteğini kazanmak için bir manevra idi. Bu imtiyaz, demiryolu inşaaını ve hem İngiliz kontrolünde olan Musul'daki ve hem de Fransanın evvelce imtiyazında olan petrolün işletilmesi ve diğer madeni cevherleri ihtiva ediyordu. Fransa bunun dostane bir hareket olmadığı hususunda Ankara'ya itirazda bulundu. Mamafî resmi onaylama o dakikada siyasi bir his idi. İsmet Paşa'nın bu esas üzerinde Amerikan yardımını temin etme gayretlerine rağmen Lozanda son netice bundan çok az etkilendi (135).

İsmet Paşa Konferansın ikinci celsesinin iki hafta süreceğini umuyordu fakat iki haftadan ziyade üç ay'a ihtiyaç gösterdi. O, Osmanlı borçları, Yunan tazminatı ve yabancı iktisadi imtiyazlar üzerinde hararetli münakaşalar yaptı.

(129) Mustafa Kemal, Nutuk, s.599-602; Jäschke, Die Türkei, s.71-72, Rawlinson, Adventures, s.248; Oriente Moderno, II:10(Mart 15, 1923) 589-590, 594.

(130) oriente Moderno daki metinler, II:I (Nisan 15, 1923), 643-659.

(131) Oriente Moderno daki mubadele, II:II (Nisan 15-1923), 659-662.

(132) Foreign Relations, 1923, II, 971, 1047-1049.

(133) Oriente Moderno, II:II (Nisan 15, 1923), 707-709.

(135) Foreign Relations 1922, II,966-983,II1198-1252;Grew Turbulent Era, bölüm 20,Bu mesele hakkında bilgi verdiğinden dolayı Pennsylvania Devlet Koleji Profesörü John de Niva'ya minnettarım. Chester imtiyazı 1923 sonlarında kumpanya faaliyetsiz kaldığı zaman Ankara hükümeti tarafından iptal edildi.

İmtiyazlar meselesi toplantısında İsmet Paşa'ya, gece kulübüne benzeyen Harlemdeki polis merkezinde üçüncü mertebeye düşeceği bir muameleyle karşılaşacağı bildirildi. Gözlerinin altında siyah halkalar vardı; saçları dik duruyordu kendisi bitkindi fakat bütün şiddetli hücumlara rağmen erkekce yerini elinde tutuyordu (136). Nihayet İsmet Paşa kendisini tatmin eden hal çarelerini elde etti. Kapitülasyonların yerini alacak her hangi bir rejimi muaffakiyetle red etti. İngiltere'nin Türkiye kadar üzerinde sert olduğu Musul meselesi ilerde iki taraflı müzakereler için veyahut Milletler Cemiyetine getirilmek üzere hakını muhafaza etti.

İsmet Paşa bazan muaffakiyetli bir uzlaşmanın umutsuzluğuna kapılarak Ankara'ya istifa edeceğini bildirdi. Rauf Bey hâla baş vekil ve hariciye vekil vekili idi; Muhtemel tavizler ve sorunlarda davaya bakma açısından İsmet Paşa'dan farklı idi. Eğer Yunanlılar Türkiye için Edirne'nin hayatı bir supabı olan Karaağaçı iade ederse, İsmet Paşa'nın Yunanlılardan tazminat talebinden vaz geçeceği bilhassa doğrudur. İsmet Paşa, Rauf Bey'in kendisine kafi derecede serbestlik vermediğinden ve görüşmelerin ayrıntılarını emredercesine karışacak derecede esaslı tilimatlar vererek ileri gitmeğe çalıştığından şikayet etti. İsmet Paşa "bu sarayın Rusya'ya karşı seferi yöneltmesiyle 1877'deki askeri çöküşe benzeyen bir felaket meydana getirecektir" dedi. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in itirazlarını geri alması için zorluyarak İsmet Paşa'yı tam destekledi (137). Bundan sonra İsmet Paşa, Tarakya'da Yunan-Türk harbinin tamamiyle başlaması ve yenilenmesi tehdidi gibi görünen Yunan tazminatı sorununda uzlaşabildi. Mayıs sonlarında dramatik bir toplantıda iki saatlik bir gerginlik birden bire derhal bir kurtulmanın neşesine çevrildi. İsmet Paşa'nın buraya kadar sır olarak sakladığı Ankara'dan gelen talimatların ona uzlaşmağı kabul etmesine izin vermesi Fransız Başkanını çok üzdü (138).

17 ilave ve sayısız tezkerelerle beraber 24 Temmuz 1923 te Lozan andlaşması imzalandığında İsmet Paşa Milliyetçi gayelerin en büyüğünü başarmanın gururu içinde idi. (139) Sevr ile tezadı âşikardı. Şimdi ödenecek tazminat yoktu. Türkiye hudutları sadece belirlenmeyen Musal hududu müstesna olarak Misakı Millideki gibi idi. Doğu Anadolu'da Ermenistan batıda Yunanistan yoktu. Bundan başka "Türkiye'nin Türkler için" olduğu İstanbul'daki Yunanlılar hariç tutularak, Yunanistan ile yapılan değış tokuşla temin edildi. Kapitülasyonlar kaldırıldı; yaşayan yabancılar, firmalar, iktisadi imtiyazlar, okullar, Türk kanunlarına tabi oldu. Türkler tamamiyle Boğazın sahibi olamadı ve gayri askeri mıntıkayı kabul etti. Bir kaç sene için tarife vergileri tehdit edildi. Fakat tam Hakimiyet üzerinde sınırlandırılmalar çok azdı, hiç şüphesizki Büyük Millet Meclisi Hükümeti silahla olduğu kadar siyasette de halkın zaferini temsil ediyordu. Ön sözdeki eğemenliğin onaylanmasını ima ederek İsmet

(136) Grew, *Turbulant Era* bölüm 20, 2 Eylül 1923 nutku.

(137) İsmet Paşa, Mustafa Kemal ve Rauf Bey arasında telgraf mübadeleleri, Mustafa Kemal, *Nutuk*, s.620-641.

(138) Grew, *Turbulant Era*, bölüm 20, 2 Eylül 1923 nutku.

(139) Milletler camiasındaki metinler, *Treaty Series*, XXVIII (1924), 11 ff. ye *Oriente Moderno*, III (1923), 461-550. Türk metni ile karşılaştırılmış.

Paşa meclise dediki “bunlar müphem sözler değildir, fakat bütün bir devrin savaşlarının neticesidir. (140) Türkiye'nin eğemenliği teknikten ziyade barış ilēdir çünkü boğazların herkeze açık oluğu ile Türkiye batı ve Rusya arasında bir denge kurmuştur. (141)

Millet Meclisi'nin bilhassa hudut bölgesinden gelen bazı üyeleri andlaşmadan memnun olmadılar ve Trakya'nın bir kısmının Yunanlılara ve İskenderun'un (buna bir mebus tarafından Türkiye'nin Alsos Loren'i deniliyordu) Suriye'ye verilmesini şiddetle tenkit ettiler. Fakat 227 Millet vekilin'den 213 ü 23 Ağustos da onaylamak için oyunu kullandı. Müttefiklerin yüksek komiserlerine bir an evvel bildirildi ve İngiliz alaylarının İstanbul'u boşaltmaları kısa zamanda tamamlandı (142). Mustafa Kemal Lozan andlaşması ile gurur duymuştur ve daima onu 1919'dan beri devam eden milliyetçilik davasında kendi önderliğinin zaruri ve matki bir neticesi olarak gördü. Sonradan kendi partisine “eminim” dedi. “Olumlu bir netice kazandık. “Bizim Konferanstan talep ettiğiniz zaten kazandıklarımızın uygun tarzda onaylanmasından başka bir şey değildir. Biz sadece bizi iyi tanımalarını ve tabii haklarımızı istedik. Buna ilaveten haklarımızı koruyacak ve müdafaa edecek kuvvetimiz vardı” (143).

Sulhün sonucu, Milliyetçi rejime 13 Ekimde Ankara'nın Türkiye'nin baş şehri olduğu ve 29 Ekimde İlk Cumhur Başkanı Mustafa Kemal ve ilk Başbakanı İsmet Paşa olmak üzere Türk Cumhuriyetinin mevcudiyetini resmen ilan etmek için lazım olan prestij ve sağlamlığı verdi. Hiç şüphesiz barış Türki'ye'nin bütün diplomatik sorunlarını hal etti ise de, gelecek bir kaç yıl içinde arkadaşlık misafirperverliğini ve ticari anlaşmalar neticesi için esasları hazırlandı. Hilafetin, 1924 senesinde ilga edilmesine kadar Türkiye'nin hudutlar dışındaki Müslümanlar ile olan ilişkisinde karışıklıklar meydana getirdi. Musul meselesi, İngiltere ile Türkiye arasında 1926'da Irak'ın menfaatine uygun olarak halledilmesinden evvel şiddetli bir gerginliği meydana getirdi ve Türklerin 1925'de Rusya ile bir saldırmazlık anlaşması imzalanmasına sebep oldu. Suriye hudutu olaylara sebep oldu. 1926'da Fransız Türk anlaşması ile sadece kısmen hal edildi, aynı durum İran hududunda da mevcuttu. Yunanistan ile Türkiye arasında halkın mübadelesi ve İstanbul'daki ortodoks Rum patrikanesi statüsü üzerinde anlaşmazlık vardı. Fakat 1923'teki siyasi zafer Ankara hükümetini diğerleri ile eşit şartlarla bu sorunlar üzerinde görüşmeğe girişmesini sağladı. Zikre şayandır ki Türkiye 1923'ten beri geçmiş tarihiyle paralel olmayan bir sulh devrinin zevkini tattı.

Pek tabidir ki Türk siyaseti üstün kuvvette olması dolayısıyla pazarlığa izin veren askeri başarıya dayanıyordu. 1918'den sonra o müttefik dayanışmasının çökmesini ve Rusya ile batı arasındaki düşmanlığı iyi kullandı. Fakat Missakı

(140) Afet İnan) “l'Indépendance turque et le traité de Lausanne”, Belleten, II:7-8 (1938), 300.

(141) Ruslar Boğazlar mukavelesini imzaladıkları halde, Çiçerin, “O Türk halkı'nın hakları ve menfaatlerinin ihlali” idi diye protesto etti. Degras, I,406-408. O Hâla İsmet Paşa'dan daha fazla Türk idi.

(142) Oriente Moderno, III:4(Eylül 15, 1923), 208-209, Jaskke, Die Türkei, s.75,148.

(143) Mustafa Kemal, Nutuk, s.586-587.

Millide gösterilen toprağa ait bir hudutlandırılma yapılmadan başarılı olunamazdı, ve bundan sonra da genişletilemezdi. Karma olan Osmanlı İmparatorluğu Mustafa Kemal'in siyasetine hiç bir zaman esas teşkil edemezdi. Bunun üzerinde o tekrar tekrar durdu. "Devletin müstesna bir Milli siyaset takip etmesi ve bu siyasetin bizim dahili teşkilatımız ile fevkalade bir uyuşmada olması ve ona dayanması lazımlıdır", diyerek 1920 deki durumdan bahsetti. (144) Bu sınırlandırılmış gayeler 1919 dan 1923 yıllarına kadar ve Bekir Sami, Yusuf Kemal ve İsmet Paşa gibi mukayese kabul etmez şekilde muktedir ve inatçı adamlar tarafından muhterisçe takip edilmiştir. Bunların arkasında Mustafa Kemal vardı. Bütün bu müddet zarfında büyük siyasi atamaların ve bütün siyasi görüşmelerin son ve bazan da doğrudan doğrua verilen talimatlarını kontrolünü ve neticeleri Milliyetçilere ve Büyük Millet Meclisine kabul ettirme selahiyetini elinde tuttu.

(144) Aynı eser s.377-378. Bu siyaset için Uluslar arası Milliyetçi esasların tesirli müzakeresi için bk. Lewis V. Thomas, The National and International Relations of Turkey, "T.Cuyler Young ed., Near Eastern Culture and Society (Princeton, 1951), s.167-187, Thomas ve Richard N.Frye'de, dahi, The United States and Turkey and Iran (Cambridge, Mass.,1951), s.38-71.